

drs. Coby van der Neut

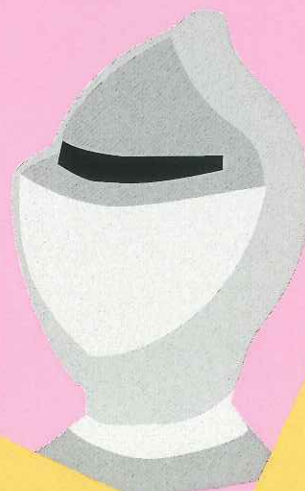
TOPkl▲ssers

deel 4

cultuur

500 - 1000
1000 - 1500

werkboek van
groep

TOPklassers

cultuur

deel 4

500 - 1000

1000 - 1500

Werkboek

Auteur

drs. Coby van der Neut

Inhoud

Inleiding voor de leerling.....	3
1. Mozaïeken	4
2. Overstromingen.....	6
3. Vikingen.....	8
4. Kleding	10
5. Willibrord	12
6. Karel de ?	14
7. Vier Heemskinderen.....	16
8. Hanze	18
9. Borduurkunst	20
10. Gotiek.....	22
11. Zangwedstrijd	24
12. Kruistochten	26
13. Sophia	28
14. Handschriften	30
15. Kloostertuin	32
16. Liduina van Schiedam	34
17. Zwaardvechten	36
18. Eten en drinken	38
19. Heksen	40
20. Lachen.....	42
21. Erfgooiers.....	44
22. Melchior Broederlam	46

Inleiding voor de leerling

Beste meisjes en jongens uit groep 7 en 8,

In dit werkboekje *Topklassers Cultuur deel 4* maak je kennis met 22 leuke, interessante en leerzame onderwerpen op het gebied van kunst, geschiedenis, geloof en maatschappelijke stromingen uit de periodes 500-1000 en 1000-1500.

Ieder onderwerp start met een inleidend verhaal. Dan volgen meerdere (zoek)opdrachten en vragen die verschillend van aard zijn.

Wat kun je verwachten?

Er zijn (eenvoudige) (zoek)opdrachten die je gewoon in dit werkboek kunt verwerken op de stippelijntjes. Mocht het antwoord of zoekresultaat meer ruimte in beslag nemen, dan kun je beter een apart schrift of vel papier gebruiken. Je kunt de resultaten ook verwerken in een (digitaal) werkstuk.

Er zijn filosofische opdrachten die je met anderen kunt bespreken (zorg wel dat je niemand stoort). Jouw antwoorden kunnen misschien te lang en te ingewikkeld zijn om in een paar woorden op te schrijven. Schrijf die antwoorden op in een apart schrift of op een apart vel papier.

Er zijn (zoek)opdrachten over een persoon uit de culturele wereld. Je krijgt in de tekst een duidelijke instructie hoe je die opdracht moet opzetten. Dat kan heel verschillend zijn: een PowerPoint-presentatie of een werkstuk.

Bij sommige opdrachten kun je je bevindingen op een landkaartje of op een tijdbalk invullen.

De meeste onderwerpen worden afgesloten door middel van een creatieve opdracht. Je kunt door middel van deze creatieve opdrachten duidelijk laten zien of je iets hebt geleerd. Eigenlijk is dit een soort toets. Maak er iets moois van.

Zelfstandig werken

Het is de bedoeling dat je zoveel mogelijk zelfstandig werkt en antwoorden zoekt. Dat kan in de bibliotheek, in het woordenboek, op internet of door middel van gesprekken met deskundigen. Als je op internet gaat zoeken, kijk dan eerst op Kennisnet voordat je de grote zoekmachines als Google of Ilse gebruikt. Op de pagina van het Jeugdjournaal vind je ook veel informatie. Internet heeft een eigen encyclopedie: Wikipedia. Die kun je ook raadplegen.

Maak in een logboek korte aantekeningen tijdens je zoektocht. Je hoeft dan niet steeds hetzelfde werk te doen, want je weet wat je al hebt geprobeerd en met welk resultaat.

Als je 'vastloopt' in je opdracht kun je je juf of meester om raad vragen. Zij hebben een handleiding met mogelijke antwoorden op jouw opdracht.

Pas aan het einde van de les, als je dus meer weet van het onderwerp, vertel je ook anderen over wat je te weten bent gekomen. Dat kan op heel verschillende manieren, maar altijd creatief!

Maak gebruik van een portfolio. Dit is een bewaarmap waarin je al je papier, schriften, werkstukken en tekeningen, kortom al je werkmateriaal, kunt bewaren.

Veel plezier gewenst tijdens je zoektochten!

Coby van der Neut

1 MOZAÏEKEN

DE EERSTE CHRISTELIJKE KUNST

De Visigoten waren een belangrijk en sterk Germaans volk. Toen zij onder leiding van koning Alarik in het jaar 410 Rome veroverden, werd Galla Placidia ook gevangengenomen als gijzelaar en als oorlogsbuit. Galla Placidia was geen gewoon meisje. Ze was de dochter van de Romeinse keizer Theodosius en halfzuster van keizer Honorius.

Keizer Honorius vond het vreselijk dat zijn zus was buitgemaakt. Hij kon niet voorkomen dat zij gedwongen werd om met koning Athaulf te trouwen. Daar kwam zij in aanraking met het christelijke geloof. Omdat Athaulf al snel werd vermoord, keerde Galla Placidia weer terug naar Rome. Dat ging niet zonder slag of stoot. Er stond een hoge prijs op haar hoofd en zij werd uiteindelijk omgeruild voor veel graan.

In Rome aangekomen werd Galla Placidia uitgehuwelijkt aan Flavius Constantius die samen met Honorius keizer in Rome was. Galla Placidia kreeg een zoontje dat zes jaar later na de dood van zijn vader tot keizer werd gekroond. Omdat hij nog te jong was om te regeren, werd Galla Placidia zelf heerseres over het West-Romeinse Rijk.

Galla Placidia liet al tijdens haar leven voor zichzelf een mausoleum in Ravenna bouwen. Binnen liet zij het gebouw versieren met prachtige mozaïeken. Dat was normaal in die tijd. Maar de afbeeldingen die zij koos, waren iets nieuws: het waren christelijke onderwerpen!

Dankzij haar verblijf bij de Visigoten werd zij een trendsetter op het gebied van christelijke kunst; in heel Europa ging men haar nadoen en overal verschenen vanaf dat moment christelijke afbeeldingen.

Als je niet veel weet van mozaïeken en de manier waarop ze gemaakt worden, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Je zult na het beantwoorden van de vragen geleerd hebben dat mozaïeken een heel belangrijke rol hebben gespeeld bij de versiering van de eerste christelijke kerken.

De Visigoten hebben een grote rol gespeeld in de Europese geschiedenis. Galla Placidia trouwde met de koning van de Visigoten en zo kwam zij in contact met het christendom. De Visigoten hadden zich tot een aparte stroming binnen het christendom bekeerd. Zoek eens op hoe die christelijke stroming heette.

Galla Placidia liet haar mausoleum prachtig decoreren met mozaïekkunst. Was zij ook de uitvinder van de mozaïekkunst?

Om mooie mozaïekversieringen te maken, moet de ondergrond heel glad zijn. Daarin worden dan grote hoeveelheden gekleurde stukjes steen of glas vastgedrukt met kalk. Daarna wordt er een dunne laag pleister overheen gevoegd, zodat het mozaïek een mooie gladde oppervlakte krijgt. Zoek de afbeelding van het plafond van het Baptisterium van de Arianen in Ravenna eens op. Wat is een baptisterium en wat is er afgebeeld?

Aan de mozaïekversieringen kun je zien dat de kunst van het Romeinse keizerlijke hof in die tijd erg hoogstaand was. Christelijke kunst bestond toen nog bijna niet. Alles moest nog bedacht worden. De mozaïek kunstenaars verzonnen afbeeldingen van Jezus als een gewone jonge man zonder baard. Jezus werd in het mausoleum ook afgebeeld terwijl hij een gewoon beroep uitoefende. Welk beroep?

Keizerin Galla Placidia liet haar mausoleum bouwen als onderdeel van de kerk van het Heilig Kruis. De plattegrond van de kerk leek ook op een echt kruis. Dat was nieuw. Tot dan toe hadden de Romeinen hun goden vereerd in tempels. Welke vorm had een Romeinse tempel en waar stond het altaar?

De christenen hadden tot dan geen kerkgebouw gehad, maar kwamen ergens anders bijeen. Waar hielden zij hun samenkomsten?

De mozaïek kunstenaars in het mausoleum verzonnen allerlei nieuwe voorstellingen voor de bijbelverhalen. Je zag *Jezus als de Goede Herder* en de *Doop in de Jordaan*. Er is in het mausoleum ook een afbeelding van *Duiven die drinken uit een bron*. Dat was een heel bekend en heel oude afbeelding. Xosos van Pergamon had ze eeuwen eerder al bedacht. Hoe kenden de kunstenaars de afbeeldingen uit de Oudheid?

Vanaf de tijd van de versiering van het mausoleum van Galla Placidia en het Baptisterium van de Arianen werd het een steeds grotere mode om kerken te versieren met mozaïekkunst. Vooral in de stad Rome vond er een grote mozaïekproductie plaats. Dat veranderde pas aan het eind van de middeleeuwen. Toen raakte het uit de mode. Aan het begin van de twintigste eeuw pakte een kunstenaar in Barcelona de draad weer op en versierde allerlei objecten in de stad met mozaïekwerk. Hoe heette die moderne kunstenaar?

In park Güell vind je een mooi kunstwerk in mozaïekstijl. Het beest is gemaakt van gekleurde stukjes aardewerk en glas, die in natte specie gedrukt zijn. Wat voor dier is er uitgebeeld?

Waar haalde hij de grote hoeveelheid gekleurde stukjes aardewerk vandaan voor deze kunstwerken?

Mozaïekkunst is eeuwenoud, maar het wordt nu ook nog toegepast. Zoek eens naar het Obama Headlines Mosaic. Dit is een voorbeeld van eigentijdse mozaïekkunst. Maak ook een mozaïek kunstwerk, maar dan met gekleurde stukjes papier. Haal daarvoor uit een tijdschrift een aantal fel gekleurde pagina's en scheur die in stukjes van ongeveer een vierkante centimeter. Maak nu op een groot vel papier een ontwerp voor je mozaïek kunstwerk. Beplak dit ontwerp met kleine stukjes gekleurd papier. Veel plezier.

2 Overstromingen

Nederland waterland

Als ons land geen duinen, dijken en zeeweringen had, zou het voor het grootste deel onder de zeewaterspiegel liggen. In de buurt van Rotterdam is ons land zelfs zo laag dat er op sommige plaatsen wel vijf meter water zou komen te staan als de dijken doorbraken. Gelukkig hoeven we daar niet bang voor te zijn, want na de watersnoodramp in 1953 is er een heel beveiligingssysteem aangelegd: de Deltawerken.

In de middeleeuwen werden onze steden en dorpen regelmatig getroffen door het aanstormende zeewater. Zeker als de wind tijdens de herfststormen erg heftig was en vol op de kust stond. Dan ging het regelmatig mis en stroomde het zeewater met grote kracht het land binnen.

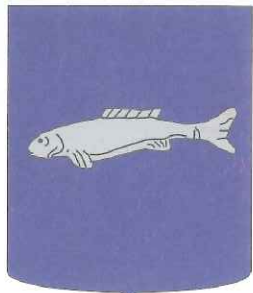
De rivieren zochten in die tijd een natuurlijke weg naar de zee en veranderden nog wel eens van plaats, omdat er nog bijna geen dijken waren. Onze oudste steden - Kampen, Dordrecht en Delft - zijn allemaal aan het water ontstaan, vaak op het punt waar twee stromen samenkwamen. De steden waren erg kwetsbaar, maar ze hadden het water ook nodig. Bijna alle verkeer ging in die tijd over het water. Niet alleen de kustlijn kreeg door alle overstromingen regelmatig een ander uiterlijk, ook in het binnenland veranderde het landschap iedere keer. Zo liep er tijdens de Allerheiligenvloed van 1170 door de duinenrij zoveel zeewater het land binnen dat er een zoutwatermeer ontstond achter de duinen. Het meer was zo groot dat zelfs Utrecht met eb en vloed te maken kreeg.

Op oude kaarten is goed te zien dat ons land aan het begin van de Middeleeuwen een heel andere vorm had. Zoek een kaart uit het begin van de middeleeuwen en beschrijf wat je opvalt aan onze kustlijn. Hoeveel Waddeneilanden had ons land toen? _____

Er is in een oude kroniek een verhaal over Bonifatius opgeschreven waarin verteld wordt dat hij rond het jaar 700 met zijn bootje op het Aelmeer in ons land rondobberde. Waar lag dit meer? _____

Als je niet veel weet van overstromingen in de middeleeuwen en de vormverandering die dat meebracht voor ons land, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je geleerd hebben hoe ons land zijn huidige vorm kreeg en waaraan de overstromingen hun naam dankten.

Al voor het jaar 1000 is het eiland Urk in het Aelmeer bewoond. Het wapen van Urk is blauw, de kleur van het water. Op het wapen zie je een zilveren vis. Je zou denken dat moet een ael of aal, een soort paling zijn. Die kwam veel voor in het Aelmeer. Maar het is een andere vis. Wat voor vis wordt er afgebeeld op het wapen van Urk? _____

Er bestonden nog geen dijken langs onze kust in die tijd. Het water had vrij spel en op 26 december 830 gebeurde er een grote ramp. Een stormvloed overstroomde een groot deel van Nederland en in meren en beken bleef zout water staan. Er werden ook allerlei kleine plaatsen van de kaart gespoeld. Hoe weten we nu dat die ramp er geweest is? Hoe is het verhaal van de ramp bekend geworden? _____

Rond het jaar 1000 werd begonnen met de aanleg van dijken. Een belangrijke rol hierbij werd gespeeld door kloosterlingen, zoals die van het grootste klooster in het noorden van ons land, het klooster Aduard. Maar elk jaar gebeurden er toch steeds meer rampen. De Allerheiligenvloed van 1170 was een grote overstroming, die ontstond toen de Noordzee door de duinenrij brak. Wat had dat voor gevolg voor ons land? _____

De dagen van het jaar werden door de gelovige middeleeuwen ook met de naam van een heilige aangeduid. Veel watersnoodrampen kregen de naam van de heilige, wiens feestdag het was, op de dag dat zo'n ramp plaatsvond. Meerdere rampen/vloeden hebben dezelfde naam meegekregen terwijl er jaren verschil tussen zat. Noem eens de datum waarop de heilige Elisabeth haar naamdag had en in welk jaar vonden er Elisabethvloeden plaats? _____

De grote Sint-Elisabethsvloed in 1421 is wel de ergste van alle overstromingen geweest. Nog heel lang schreven geschiedschrijvers over deze ramp. Het peil van het zeewater was nog nooit zo hoog geweest en de storm had de kracht van een orkaan. Er verdronken veel mensen en een aantal steden werd helemaal van de kaart gevaagd. Welk groot natuurgebied is er toen ontstaan? _____

Niet alleen de dag waarop de heilige Elisabeth haar naamdag heeft was een gevreesde dag in ons land. Ook de dag waarop Allerheiligen werd gevierd is vaak een rampdag geweest. Op welke dag valt Allerheiligen en in welk jaar vond er een grote overstroming plaats? _____

Weet je hoe een overstroming op 5 december wordt genoemd? Zijn die er wel geweest in de middeleeuwen? _____

Een deel van Noord-Holland heet nog altijd West-Friesland. In de vroege middeleeuwen zaten Friesland en West-Friesland aan elkaar vast. Er waren heel veel dorpen in het stuk tussen de twee delen. Pas op 13 en 14 december 1287 werd de opening tussen Friesland en West-Friesland zo groot dat ze nooit meer bij elkaar konden komen. Het land verdween in zee. De dorpen die ertussen lagen, waren in de grote vloed verdwenen. Tienduizenden mensen verdronken. Hoe noem je het als speurders van nu op zoek gaan naar resten van verdronken dorpen? _____

De Landelijke Werkgroep Archeologie Onder Water vertelt op hun website verhalen van verdronken dorpen. Wat vertellen ze van de klokken van het verdronken middeleeuwse stadje Reimerswaal? _____

Na de laatste grote overstroming in 1953 werd er een plan opgesteld: het Deltaplan. Dat moest voorkomen dat Nederland ooit nog door een watersnood getroffen kon worden. Nu blijkt dat plan al weer achterhaald, want de zeespiegel stijgt veel sneller dan in 1953 werd voorzien.

Maak een werkstuk over de Deltawerken en verwerk daarin de allernieuwste gegevens. Laat dit aan je klas zien en vertel dat onze strijd tegen het water al eeuwenlang aan de gang is. Geef daar ook voorbeelden van.

3 Vikingen

Amerika
ontdekt

In het noorden van Europa, in het tegenwoordige Noorwegen, Zweden en Denemarken, leefden de Noormannen of Vikingen. Tussen het jaar 800 en 1000 heeft West-Europa veel van hen te lijden gehad. Noormannen waren woeste rovers van de zee, die geen man, vrouw of kind spaarden, weerloze kustplaatsen plunderden en hele landstreken ontvolkten. In oude kronieken zijn hun rooftochten opgeschreven.

De Noormannen vertrokken elk jaar weer als hongerige sprinkhanen uit hun eigen gebied. Er was daar sprake van overbevolking. In hun vaderland was bouwland te kort. Jonge mannen moesten wel op avontuur uittrekken om land te veroveren. Als ze dit eenmaal gevonden hadden, vestigden ze er zich en werden ze rustige landbouwers.

Maar om nieuw land te vinden moesten ze lieden op verkenning uit. Zo werd rond het jaar 860 bekend dat men van Noorwegen uit steeds westwaarts varende op een prachtig eiland terecht kwam: IJsland. Toen de Noormannen het ontdekten woonden er al Ierse monniken.

Uit het jaar 985 stamt een bericht van een zeeman die met zijn boot en bemanning van IJsland naar Groenland wilde. Hij schrijft dat het erg mistig was. De stroming dreef het schip ver westwaarts. Hij schrijft dat hij aankwam "...bij land dat vlak was en met bossen bedekt. Wij lieten het aan bakboord liggen ...". De bemanning begreep wel dat ze niet bij Groenland waren aangekomen. Toch voer het schip nog enkele dagen langs de onbekende kust. Ze staken weer in zee en na vier dagen terugvaren kwamen ze in Groenland aan. Ze bleven zich nog lang afvragen waar ze geweest waren als het Groenland niet was.

Nu weten we door archeologisch onderzoek dat de Vikingen in Amerika zijn geweest. Op New Foundland werd nog niet zo lang geleden een nederzetting van Noormannen gevonden. Dus je kunt wel zeggen dat niet Columbus maar de Vikingen Amerika hebben ontdekt!

Als je niet veel weet van Vikingen of Noormannen, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je meer over hun omzwervingen over de zeeën, hun handelsroutes en over hun veroveringen.

Neem een kaart van het noordelijk deel van onze aarde en kleur het oorspronkelijke woongebied van de Noormannen in: Noorwegen, Zweden en Denemarken. Rond het jaar 800 koloniseerden ze de Shetlands, de Orkneys en de Faeröer (betekent 'schapeneilanden'). Kleur die ook in. Kleur dan IJsland in een andere kleur. De Noormannen maakten van IJsland rond het jaar 860 een kolonie. Het land dat Groenland werd genoemd werd vanuit IJsland ontdekt rond 950. Kleur ook Groenland in. Schrijf de namen van de noordelijke zeeën en oceanen in de kaart.

Hoe heet de Noorman die Groenland heeft ontdekt?

Ook Groenland werd tijdens de hele middeleeuwen een grote kolonie van de Noormannen. Er zijn uit die tijd zestien kerkdorpen bekend en er woonden enkele duizenden inwoners. Er ontstond een druk handelsverkeer tussen IJsland, Noorwegen en Ierland. Maar met de oorspronkelijke bewoners van Groenland waren er vaak gevechten. Wie waren de oorspronkelijke bewoners van IJsland? _____

Noorman Leif Erikson voer met een schip van Groenland naar het westen. Aan boord waren vijfendertig man, waaronder één Duitser die een kroniek bijhield. Zij waren nieuwsgierig naar *het land dat vlak was en met bossen bedekt* waarover in oude kronieken te lezen was. Zij vonden het uiteindelijk en voeren verder. Er zijn kusten met bomen en uitgestrekte wouden. Ze gaven dat land een naam, welke? _____

Het was goed land. Na onderzoek besloten ze er te overwinteren. Toen de ontdekkingsreizigers een rivier opgingen, ontdekten ze druiven. Hoe noemden ze dat druivenland? En waar ligt dat op onze geografische kaart. Kleur het in op je kaart. _____

In oude kronieken komen veel verhalen voor over Noormannen die in of in de buurt van Vinland overwinteren en de kusten afzoeken. Er blijken ook lokale bewoners te zijn met wie ze ruilhandel dreven en soms ook vochten. Die inwoners zien er heel anders uit dan Noormannen. Hoe noemden ze die inwoners? _____

Heeft het land Finland, met een F, ook iets met Vinland te maken? Kleur ook Finland in op je kaart. _____

De Vikingen spraken een taal die we nu Oudnoors noemen. Ze konden ook schrijven. Ze schreven het runenschrift. Het runenschrift is het oudst bekende schrift in Scandinavië. Het runenschrift is een schrift met rechte en scherpe puntige lijnen dat in hout of steen werd gekrast. Er zijn verschillende runeninscripties gevonden.

Omstreek 1898 werd in het plaatsje Kensington in de Amerikaanse staat Minnesota een opvallende steen met runeninscriptie gevonden. Zoek eens een afbeelding van die steen. Waarom was deze vondst zo belangrijk? Zet ook de plaats Kensington op je kaart. _____

De steen is een mededelingssteen. Het was namelijk de gewoonte van Vikingen om volgende lotgenoten te waarschuwen of iets te vertellen wat zij op deze plek hadden ondervonden. Wat was de mededeling op de Kensingtonsteen? _____

Onderzoekers vonden in de omgeving van de steen dat er op verschillende plekken aan de oevers in de rotsen ringen waren uitgehouwen, waaraan de Vikingen hun boten konden vastleggen, vastmaken, aanbinden en afmeren. Hoe zagen de boten van de Noormannen eruit? Zoek een paar afbeeldingen en schrijf op hoe ze gemaakt werden. _____

In het poolgebied waar de Noormannen vandaan kwamen, ontstaat regelmatig een bijzonder lichtverschijnsel aan de hemel. We noemen dat het poollicht of noorderlicht. Het verschijnsel kan zich in allerlei vormen voordoen, maar meestal is het een boog waarvan de kleuren variëren van blauwwit tot geelgroen en rood. Maak een waterverftekening, een aquarel van poollicht. Als de aquarel goed gedroogd is, teken je er in Oost-Indische inkt een vikingschip met een angstaanjagende drakenboeg overheen. Je hebt nu twee technieken, een aquarel en een pentekening ineen. Veel plezier!

De fibula van Dorestad

De Noormannen kennen we in ons land vooral als plundersaars. Vanaf

de negende eeuw organiseerden zij rooftochten met hun snelle schepen. Bijna elke stad die per schip bereikbaar was, kreeg wel een keer met roof, moord en brandstichting te maken.

Op de splitsing van de rivier de Rijn en de Lek lag Dorestad. Dorestad was een buitengewoon succesvolle handelsplaats in de vroege middeleeuwen. De stad had vanaf de zevende eeuw veel belangrijke handelscontacten met andere steden opgebouwd.

De Noormannen vielen Dorestad regelmatig binnen en plunderden de stad verschillende keren. Als er Noormannen gesignaleerd werden, brachten de inwoners van Dorestad hun waardevolle spullen zo snel mogelijk in veiligheid. Soms op de gekste plaatsen. Maar als de eigenaar gedood of meegenomen werd, kon een schat jarenlang, eeuwenlang, verborgen blijven.

Misschien is de eigenaar van de *fibula* van Dorestad ook gedood door de Noormannen. Deze *fibula* werd pas in de negentiende eeuw gevonden op de plaats waar een oude waterput stond. De *fibula*

dateert uit de tijd dat de Noormannen Dorestad plunderden. Wie hem gedragen heeft, weten we niet, maar het moet van een rijk, adellijk persoon zijn want de *fibula* is van goud en met parels ingelegd. De *fibula* was een onderdeel van de kleding. Uit oude handschriften en van afbeeldingen weten we wel hoe een *fibula* gedragen werd en 'dankzij' de plundertochten van de Noormannen kunnen we deze *fibula* nu ook nog bewonderen in een museum.

In de vroege middeleeuwen was er een klein verschil tussen de kledingdracht van de adel en die van de boeren. De kleding voor de boerenbevolking was eenvoudig en functioneel. Zij verfdien hun stoffen met natuurlijke materialen. Welke kleuren zag je daarom veel in boerenkleding?

In de vroege middeleeuwen droegen de mannen en vrouwen hetzelfde basiskledingstuk. Het was een soort tunica, een hemdvormig kledingstuk dat van Romeinse oorsprong was. Hoe heette dit basiskledingstuk?

Toen de invallen van de Noormannen waren opgehouden, ontstond er in ons land een periode van herleving van de economie en de cultuur. Dat zag je ook aan de kleding. De kleding van de adel werd steeds luxer. Ging de boerenbevolking zich ook anders kleden dan in de tijd voor het jaar 1000?

De tijd rond het jaar 1000 vormde een scheiding tussen de vroege middeleeuwen en de Romaanse cultuur. De kleding van de adellijke vrouw werd nu uitgebreider. Over de *cotte* werd een iets korter overkleed gedragen: de *bliaud*. De *bliaud* maakte de kleding veel vrouwelijker. Zoek eens op wat de kenmerken zijn van de *bliaud* en waarom dit kledingstuk vrouwelijk werd genoemd?

Over de *bliaud* werd een losse cape in de vorm van een rechthoek of een halve cirkel gedragen. Die op één of twee schouders vastgezet werd met een sierspeld. Hoe noemde men die sierspeld?

In Dorestad werden niet alleen levensmiddelen verhandeld, maar ook veel luxe goederen voor dagelijks gebruik: textiel, verfstoffen en bont. In de stad zelf bevonden zich kleine werkplaatsen waar uit been en gewei kammen werden gemaakt. Er werden ook munten gemaakt. Welk materiaal gebruikte men voor de munten?

Er werkten ook kunstenaars in de stad die bronzen sieraden maakten of kralen van glas en barnsteen. Adellijke dames kochten dit en versierden hun gordels, haarbanden en tasjes. Hun schoenen waren van leer of zijde met gouddraad versierd. Had de gewone vrouw ook zoveel sieraden en wat droeg de gewone vrouw aan haar voeten?

Dienaren, soldaten en jongens droegen heel korte kleding. Hun broek was eigenlijk niet meer dan een lap die tussen de benen geslagen en met een gordel omhoog gehouden werd. Daaronder werden vormloze kousen gedragen die met kruisbanden werden opgehouden. Hoe werd die lap/broek genoemd?

De dagelijkse adellijke mannenkleding bestond uit een *cotte* en een lange *bliaud*. Maar na 1150 werd daarover in tijden van gevaar weer een *maliënkolder* gedragen. Waar diende een *maliënkolder* voor?

Alle vrouwen droegen iets op het hoofd. Los haar vond men veel te verleidelijk. Het haar werd gevlochten en opgerold in een *crepine*. Dat is een haarnetje. Vaak werd er nog een *touret*, een opstaande haarband met een kinband bij gedragen. Oudere dames droegen vaak een *barbette* of *gorgette* met een sluiertje. Deze laatste hoofdtooi werd ook heel populair bij een andere groep vrouwen. Welke?

Koninginnen, adellijke meisjes en ongehuwde vrouwen werden meestal afgebeeld zonder hoofdbedekking. Je kunt goede voorbeelden hiervan vinden in het handschrift dat de gebroeders Van Limburg maakten voor de Hertog van Berry aan het eind van de middeleeuwen. Zoek de maand juni eens op in dat handschrift en beschrijf wat de boerenbevolking voor kleding draagt. Zoek dan de maand april op in het handschrift en schrijf op welke kledingstukken de edellieden dragen.

De *fibula* van Dorestad is van goud gemaakt. Kijk maar naar de afbeelding hiernaast en vergelijk deze met de zevende eeuwse *fibula* van Wijnaldum. Deze lijkt van goud, maar is van verguld zilver. Ontwerp nu zelf twee *fibula*'s. Een eenvoudige voor een man die rond de zevende eeuw leefde en een sierlijke voor een vrouw die rond het jaar 1400 leefde.

Je moet het basismateriaal kiezen en ook de vorm: rond, langwerpig of nog anders. Geef duidelijk aan welke edelstenen je er inzet en laat ook de achterkant, de speld zien. Veel creativiteit gewenst!

5 Willibrord

In Dei
nomine
feliciter

In Medemblik staat een prachtig oud kasteel. Het heet kasteel Radboud en het is genoemd naar Radboud die rond het jaar 700 de koning der Friezen was. Radboud had op diezelfde plek een Germaanse burcht gebouwd. Van daaruit voerde hij regelmatig oorlog met de Franken, die in het zuiden woonden. De christelijke Franken hadden in Utrecht een kerk gebouwd. Radboud vernielde die kerk, want hij moest niets van het christendom hebben. Hij geloofde in de goden Wodan, Donar en Freija, die zich kenbaar maakten via de natuur in bosgeesten en heilige bomen.

In 690 reisde een Engelse monnik Willibrord (658-739) van het eiland Iona, vlak bij Schotland, met een boot naar Friesland om de Friezen te gaan bekeren. Hij en zijn vrienden zochten daarom eerst politieke en militaire steun bij de christelijke Franken. Pepijn van Herstal werd zijn grote beschermheer. Willibrord probeerde ook om Radboud te bereiken, maar het lukte hem niet om contact te krijgen.

Willibrord werd in 695 door de paus van Rome tot aartsbisschop van de Friezen gewijd. Hij werd de eerste bisschop van Nederland. Zijn bisschopszetel kwam in Utrecht te staan. Hij was trots op deze benoeming en feliciteerde zichzelf. Hij schreef in zijn dagboek *In Dei nomine feliciter* (mogen wij in Gods naam gelukkig voortgaan).

Willibrord was de eerste Angelsaksische monnik die in ons land evangeliseerde. Utrecht had in

die tijd een andere naam. De monnik Beda schreef in het jaar 730 over Utrecht. Hoe werd de stad toen genoemd?

Als je niet veel weet van Willibrord en de problemen die hij tegenkwam bij de kerstening van Nederland, dan is dit een goede (zoek)opdracht voor je. Als je de vragen hebt beantwoord, zul je meer weten over zijn leven en de plaats waar hij nu nog jaarlijks herdacht wordt.

De Friezen behoorden tot een oud Germaans volk. Zij geloofden in natuurgoden. Hun hoofdgod heette Wodan. Welke dag in de week herinnert nu nog aan deze god?

Aan welke dag gaf Donar, de zoon van Wodan, zijn naam?

Ook Freija gaf haar naam aan een dag van de week. Welke dag is dat?

De mooie Freija had twee dieren die haar strijdwagen voorttrokken. Wat waren dat voor dieren?

Willibrord was fel tegen deze natuurgodsdienst. Hij reisde op een keer naar het eiland waar Radboud, de koning van de Friezen, de godin Forsite vereerde. Forsite was de godheid van het recht, de vrede en de waarheid. Willibrord slachtte daar een paar heilige koeien en hij onteerde de heilige waterbron. Hoe heet Forsiteland nu en bij welk land hoort het?

Koning Radboud heeft zich nooit tot het christendom bekeerd. Op zijn sterfbed liet hij Willibrord nog wel roepen, maar die kwam te laat. In welk jaar stierf Radboud?

In datzelfde jaar kreeg Willibrord bezoek van een belangrijke missionaris die vooral in het Frankische rijk werkte. Wat is een missionaris en wie kwam er op bezoek?

In

752-

753

schreef

Bonifatius

een brief aan

de paus, waarin

hij vertelde wat

Willibrord allemaal

had gedaan om de

Friezen te bekeren.

Hij had heilige bronnen

onteerd en heilige eiken

omgehakt. Wat heeft onze

kerstboom daarmee te

maken?

In de legendes die we kennen over Willibrord komen veel verhalen voor over heilige bronnen. De Runxputte is zo'n heilige bron die volgens de legende door Willibrords optreden is ontstaan. Wat kun je verder voor informatie vinden over de Runxputte? _____

In Utrecht staat een prachtige Sint Willibrorduskerk. De Willibrordkerk is pas rond 1875 gebouwd. In de kerk bevinden zich prachtig gebrandschilderde ramen met daarop verschillende wonderen die Willibrord zou hebben verricht. Zoek eens op welk verhaal er op het middelste raam staat uitgebeeld. _____

Willibrord kreeg veel landgoederen geschonken door de Frankische adel. Hij bouwde kerken en kloosters op dat grondgebied. Zijn beschermheer Pepijn van Herstal zorgde ervoor dat hij een groot klooster kon stichten van waaruit hij zijn lange tochten kon voorbereiden. Waar stond dit klooster? _____

Willibrord is begraven in Echternach. Al gauw na zijn dood werd hij als een heilige vereerd. Zijn graf groeide net als de bron in Heiloo uit tot een pelgrimsplaats. De processie die op de dinsdag na Pinksteren plaatsvindt, heeft een aparte naam. Waarom wordt de processie zo genoemd? _____

In Echternach bevindt zich de sarcofaag van Willibrord. Wat is een sarcofaag? _____

In de Willibrordprocessie wordt een reliekschrijn megedragen. Wat is een reliekschrijn? _____

In Echternach is elk jaar de springprocessie. *Jumpen* is het Engelse woord voor springen. Wij kennen een dansstijl die jumpstyle wordt genoemd. Bij *jumpen* horen helemaal geen regels; een jumper doet precies wat hij wil.

Maak een compilatie van twee muziekstukken: langzame vrome muziek, die je afwisselt met elektronische dansmuziek. Verzin dan een gecombineerde springdans, waarbij je op de rustige muziek springt zoals bij de processie in Echternach, dus drie stappen vooruit en twee terug. Bij de stukjes elektronische muziek ga je freestyle jumpen.

Laat het horen en zien aan je klas en vertel wat dit alles met de eerste bisschop van Nederland, met Willibrord, te maken heeft.

Karel de I

Een naam zegt ook niet alles

Tijdens het kerstfeest van het jaar 800 was het extra druk in de Pieterskerk in Rome. Dat kwam omdat de koning van de Franken, Karel (742-815), daar het kerstfeest vierde. Op dit kerstfeest werd hij door de paus tot keizer gekroond. De paus beloofde daarmee Karels inspanningen voor de kerk. Jubelend was Karel binnengehaald in de stad toen hij eind november aankwam. Hij had namelijk de Saksen overwonnen. Dat had veel moeite gekost. De Saksen leefden in het gebied waar nu de grens tussen Nederland en Duitsland ligt. Het was een woest volk. Zij hielden vaak rooftochten in het gebied van koning Karel. Onder leiding van hun hertog Widukind hadden ze telkens weer de christelijke Franken vervolgd en gedood. Toen Karel de Saksen had verslagen en ingelijfd in zijn Rijk, maakte hij onmiddellijk een aantal nieuwe wetten die christenvervolgning verbood: "Wie een kerk met geweld binnendringt en iets rooft, zal gedood worden", was zo'n nieuwe wetsregel. Hij wilde dat alle Saksen christen werden en bedacht ook

deze wet: "Wie zich niet laat dopen, zal gedood worden".

Hertog Widukind liet zich tenslotte dopen. Maar in een oud verhaal dat bewaard is gebleven, wordt er beweerd dat er op één dag wel vierduizend Saksen zijn gedood omdat zij géén christen wilden worden!

Franken-keizer Karel is de geschiedenis ingegaan met een bijnaam. Hoe die luidt? Niet Karel de Stoute of Karel de Gemene of Karel de Gelovige of Karel de Wrede.

Nee, wij kennen hem als Karel de Grote.

Karel was een van de belangrijkste personen uit de middeleeuwen. Hij breidde het Frankische Rijk uit tot ver over de Rijn, de Alpen en de Pyreneeën en maakte er een heel hecht Europees keizerrijk van. Zoek een kaart van Europa en kleur het Rijk van Karel in. In Frankrijk valt je dan iets op. Welk deel viel niet onder de regering van Karel?

Dit
onderwerp
gaat over Karel en zijn
manier van regeren in de vroege
middeleeuwen. Als je daar nog
niet veel van weet, is dit een goede
(zoek)opdracht voor jou.

Karel was goed in drie dingen. Streep door wat niet bij hem hoort.

1. Hij kon prachtig zingen.
2. Hij schreef mooie gedichten.
3. Hij had het bestuur van zijn Rijk goed georganiseerd.
4. Hij was dol op zijn glinsterende gouden kroon met edelstenen.
5. Hij was een knappe legeraanvoerder.
6. Hij was een groot beschermer van het christendom.
7. Hij vond het een uitstekend idee dat paus Leo III hem in de kerstdienst van het jaar 800 de keizerskroon opzette en zei: "Jij bent nu keizer".

Karel werd op het kerstfeest in het jaar 800 tot keizer gekroond. Nadat paus Leo III hem de keizerskroon had opgezet, verliet Karel ineens woedend de Pieterskerk in Rome. Waarom was hij zo boos?

Karel had geen vaste woonplaats. Zijn Rijk was zo groot dat hij voortdurend op reis was. Zijn hofhouding verhuisde steeds mee. Karel reisde van palts naar palts. Wat was een palts? Was dat een paleis, een kasteel of iets anders?

Noem eens enkele plaatsen waar Karel een palts had.

De koningshoeve in ons land zag er indrukwekkend uit met zijn kerk en schuren. Timmerlieden, ijzersmeden, bakkers en bierbrouwers waren er steeds aan het werk. Een eeuw later werd het gebouw door brand verwoest. Weer een eeuw later werd er een nieuwe palts gebouwd. Daar is nu alleen een kapel van overgebleven. Deze heeft dezelfde vorm als de kapel van Karel de Grote in Aken. Wat staat er in die kapel in Aken?

Karels Rijk was heel groot. Om gebieden te veroveren, heeft hij zestig grote veldslagen met zijn legers uitgevochten. Hij vocht vooral omdat hij steeds geld nodig had. Hij had een manier bedacht om aan wapens en soldaten te komen. Wat had hij bedacht om steeds aan goede legers te komen?

Het land werd onderverdeeld in een aantal graafschappen en markgraafschappen. Karel leende zijn land uit. Hij was leenheer. Hoe heetten de mensen die van hem grond in leen kregen?

Frankenkeizer Karel is niet de geschiedenis ingegaan als Karel de Stoute of Karel de Gemene of Karel de Gelovige of Karel de Wrede, maar als Karel de Grote. Waarom werd hij 'de Grote' genoemd?

We weten heel veel van het leven van Karel de Grote door het boek van Einhard (777-840), een Frankische edelman die veel van Karel wist. Het is natuurlijk goed mogelijk dat Einhard Karel mooier en beter beschreef dan Karel werkelijk was. Toch leren we Karel door hem beter kennen. Wat was bijvoorbeeld Karels grote hobby?

Aan het hof in Aken was het bestuur van het Rijk samengetrokken. Zes hoge ambtenaren werden Karels raadgever en stonden hem bij in een centraal bestuur. Zoek eens op wat de taak van die zes personen was.

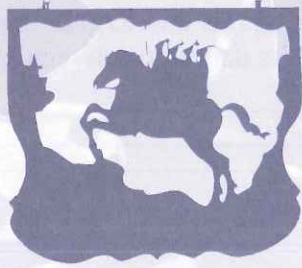
1. de aartskapelaan
2. de paltsgraaf
3. de camerarius
4. de majordomus
5. de schenker
6. de maarschalk

Aan het hof van Karel ontwikkelde zich een kunstvorm die we Karolingische kunst noemen. De invloed van de Romeinen is duidelijk merkbaar in de Karolingische kunst.

In de Romeinse tijd werden er veel beeldhouwwerken van de keizers gemaakt. We weten hoe ze eruit zagen. Maar we weten niet hoe keizer Karel er zo rond het jaar 800 heeft uitgezien. Er zijn in zijn tijd geen beelden, portretten of tekeningen van hem gemaakt. Einhard vertelt dat Karel een snor had en een beetje roodachtig haar. Maar of hij groot was, weten we niet.

Maak met de bovenstaande gegevens eens een stripverhaal over Karel. Het mag over een kleine anekdote gaan zoals in de inleiding, maar je mag ook meer van zijn leven tekenen in je stripverhaal. En welke bijnaam geef jij dan aan Karel?

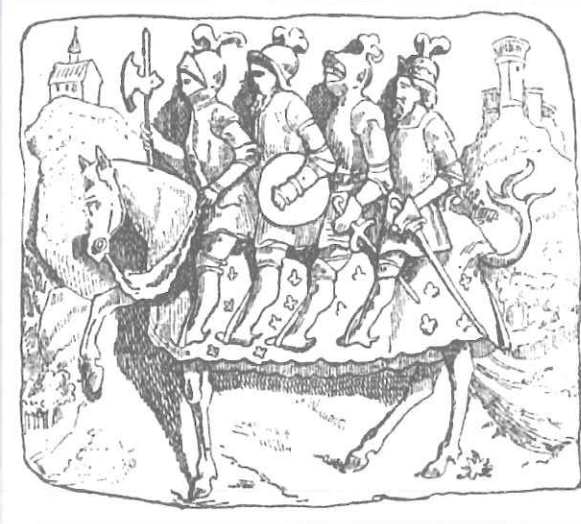

Vier Heemskinderen

Ken je het verhaal van de vier zonen van graaf Heiman (of Aymon), die in de Ardennen woonde? Graaf Heiman was leenman van Karel de Grote en hij was ook nog eens getrouwd met Aye, de zus van Karel. Heiman en Aye hadden samen vier zoons: Adelaert, Reinout, Ritsaert en Writsaert.

Hoewel Heiman een eed van trouw had gezworen aan Karel, kon hij heel slecht met Karel opschieten. Erger nog, hij haatte zijn zwager Karel. Dat vertelde Heiman vaak aan zijn zoons, die al gauw partij trokken voor hun vader en niets van hun oom Karel wilden weten.

De jongens, die Heemskinderen werden genoemd, leerden aan het hof van hun vader allerlei zaken die adellijke kinderen moesten leren. Vooral paardrijden deden ze graag. Maar Reinout had daarbij een probleem. Hij kon niet op een gewoon paard rijden. Daar was hij te zwaar en te sterk voor. Hij kende zijn eigen kracht soms niet. Op een keer had hij zelfs met een vuistslag zijn eigen paard doodgeslagen. Niet ver van de burcht van Heiman zat een paard opgesloten in een stal, omdat het door niemand te temmen was. Het paard was groot en woest, net als Reinout. Die mocht proberen het paard te temmen en toen dat lukte mocht hij het paard houden.

Ons nieuwste verlengde model.

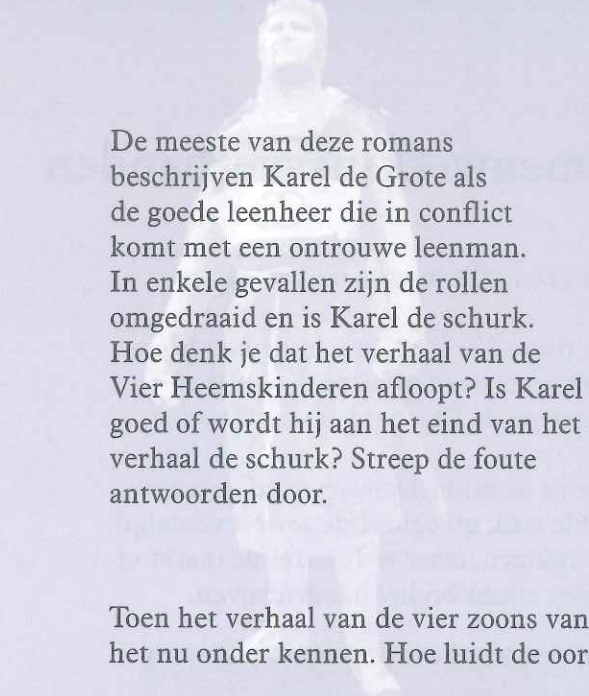

Op een keer waren Heiman en zijn zoons bij Karel op de palts. Onverwachts kregen neef Reinout en neef Lodewijk ruzie. De ruzie liep zo hoog op dat - schrik niet - Reinout zijn eigen neef doodde met een geweldige klap. De vier broers sprongen op de rug van het woeste paard van Reinout en vluchtten de bossen van de Ardennen in. En Karel? Die liet het er natuurlijk niet bij zitten.

Deze legende wordt al in een twaalfde-eeuws geschrift verteld. Als je niet veel weet van de historie van de Vier Heemskinderen en hoe het verhaal afliep, is dit een goede (zoek) opdracht voor jou.

Ridders en edellieden waren de belangrijkste figuren in de middeleeuwen. Verhalen over ridders waren populair omdat ze over moed, trouw en liefde gaan. De verhalen werden eerst mondeling doorgegeven en pas later werden ze op schrift gesteld. In de literatuur vormen de boeken over ridders een aparte groep. Hoe heet dit onderdeel van de literatuur?

De oudste verhalen gaan allemaal over de verhouding tussen Karel de Grote en zijn leenmannen. Deze romans hebben nog weer een andere naam. Hoe is die verzamelnaam?

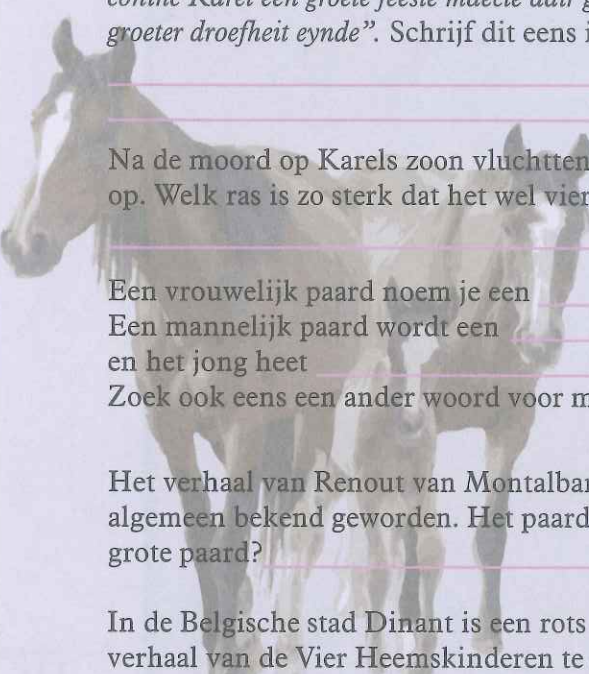

De meeste van deze romans beschrijven Karel de Grote als de goede leenheer die in conflict komt met een ontrouwe leenman. In enkele gevallen zijn de rollen omgedraaid en is Karel de schurk. Hoe denk je dat het verhaal van de Vier Heemskinderen afloopt? Is Karel goed of wordt hij aan het eind van het verhaal de schurk? Streep de foute antwoorden door.

-
1. Ik denk dat Karel vreselijk wraak neemt op de kinderen en ze allemaal doodt.
 2. Ik denk dat Karel de kinderen met rust laat en zich verdrietig terugtrekt in zijn palts.
 3. Ik denk dat Karel geen kwaad met kwaad wil vergelden en zijn neef Reinout vergeeft.
 4. Ik denk dat Karel de dood van zijn zoon niet op zich laat zitten en ook zijn neven geen kwaad wil doen en daarom het paard maar straft.

Toen het verhaal van de vier zoons van Heiman geschreven werd, kreeg het een andere naam dan waar we het nu onder kennen. Hoe luidt de oorspronkelijke Franse naam? _____

De middeleeuwse schrijver zegt aan het begin van het boek: *"Int eerste capittel wort verclaert hoe die grote coninc Karel een groete feeste maecte dair genoet waren alle die eedeste van Kerstenrijc ende hoe die feeste met groeter droefheit eynde"*. Schrijf dit eens in modern Nederlands. _____

Na de moord op Karels zoon vluchtten de vier broers weg op een paard. Schrijf eens enkele paardenrassen op. Welk ras is zo sterk dat het wel vier jongens tegelijk zou kunnen dragen? _____

Een vrouwelijk paard noem je een _____

Een mannelijk paard wordt een _____ genoemd
en het jong heet _____

Zoek ook eens een ander woord voor mooi, vurig en moedig strijdpard _____

Het verhaal van Renout van Montalban is na 1490 onder de titel *De historie van de Vier Heemskinderen* algemeen bekend geworden. Het paard waarop zij vluchtten, had ook een naam. Wat was de naam van het grote paard? _____

In de Belgische stad Dinant is een rots die net zo heet als het paard van Reinout. Heeft dit iets met het verhaal van de Vier Heemskinderen te maken? _____

Ridderliteratuur was een bron van ontspanning en vermaak aan de middeleeuwse adellijke hoven. De verhalen hadden vaak een voorbeeldfunctie: de belevenissen van de romanfiguren dienden tot voorbeeld van de (jonge) edellieden die naar zulke verhalen luisterden. Je kon eruit leren hoe je je moest gedragen als ridder. De titel van ridder was niet erfelijk en hij werd pas toegekend na zware proeven en na een plechtigheid. Zoek eens op wat je allemaal moest doen om ridder te worden. _____

Noem eens twee titels van ridderromans en schrijf op waar deze verhalen over gaan. _____

Volgens de ridderroman liep het slecht af met het paard van Reinout. Dierenleed komt nu ook nog heel veel voor. Op televisie zie je regelmatig reportages over paarden die zijn mishandeld of verwaarloosd. In Nederland wordt ook veel paardenvlees gegeten. Dat is niet zo bekend. De stichting Wakker Dier heeft een onderzoek gedaan naar het gebruik van paardenvlees in snacks. Vraag aan de kinderen van je klas wat hun favoriete snack is en zoek uit of er paardenvlees inzit.

8 Hanze

Samenwerkingsverbanden

Rond het jaar 1200 zag ons land er totaal anders uit dan nu. We waren een echt waterland. Vervoer en handel gebeurden via het water.

De IJssel, de zijrivier van de Rijn, was voor ons land een belangrijke rivier. De IJssel stroomde met heel veel rivierarmen naar de Noordzee. In die periode ontstonden er vaak grote overstromingen omdat er weinig dijken waren en de zeespiegel hoger werd. Het water kwam dan via de IJsselarmen steeds verder het land in. Langs de IJssel ontstonden handelssteden.

Bijna iedere grote handelsstad had haar *Hanze*. Hanze is de naam die in de middeleeuwen werd gegeven aan een groep kooplieden. In de Hanze waren kooplieden uit eenzelfde stad, uit eenzelfde gewest verenigd. Soms was de Hanze een groep kooplieden, die niet uit dezelfde stad kwamen, maar wel eenzelfde markt of stad bezochten. De kooplieden van een Hanze hielpen en beschermden elkaar bij het handeldrijven.

Kampen aan de IJssel werd in de middeleeuwen zo'n belangrijke en machtige Hanzestad. Kamper schippers voeren onder andere op het Oostzeegebied tot in Rusland. Zij verdienden veel geld en bevorderden daarmee de kunst en de cultuur in hun stad.

Als je niet veel weet van Hanze en van handeldrijven in de middeleeuwen, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Je zult na het beantwoorden van de vragen geleerd hebben welke Hanzesteden er waren en welke invloed zij hadden in de middeleeuwen.

Kampen gebruiken we als voorbeeld.

In Hanzesteden zoals Kampen bouwde men de belangrijkste gebouwen rond de markt en langs de straten die naar de haven leidden. In het havengebied kwamen de graanschuren en de pakhuizen. De rijke Hanzesteden gingen zich steeds beter beschermen en waren omgeven door stevige muren met poorten.

Noem eens zeven Hanzesteden langs de IJssel.

Noem ook eens vijf Hanzesteden in het Zuiderzeegebied.

De Noordzee-Oostzeehandel was het voornaamste gebied waar de Hanze actief was. De belangrijkste Hanze was de Duitse Hanze. Deze Hanze was verenigd in een groep van wel ongeveer zeventig steden. Had de Hanze ook militaire macht?

Als er problemen ontstonden over de handel vergaderde de raad of de schepenen van de Hanzestad om oplossingen te zoeken. Daarnaast bestonden er regionale landdagen. Maar wie had nu uiteindelijk het hoogste gezag bij conflicten?

Dankzij de drukbevaren handelsroute op de IJssel werd de oorspronkelijke kleine nederzetting Kampen al gauw een stad. De gunstige ligging aan de IJssel speelde daarin een belangrijke rol en maakte de stad tot een centrum van vrachtafvoer. In Kampen zijn er nog veel overblijfselen die aan de hanzetijd herinneren. Zoek er eens twee.

Tussen 1200 en 1500 ontwikkelde Kampen zich tot één van de machtigste Hanzesteden van ons land. Kamper schippers voeren op en handelden in het Oostzeegebied, de Duitse Noordkust, Engeland, Frankrijk, het gewest Holland en zelfs naar Rusland. Welk type handelsschip werd voornamelijk gebruikt?

Zoek eens een afbeelding van zo'n schip en zoek een afbeelding van een vikingschip. Plak ze naast elkaar op en zoek de overeenkomsten. Wetenschappers denken dat het handelsschip is ontstaan uit de vikingschepen. Als je naar jouw afbeeldingen kijkt, denk je dan dat de wetenschappers gelijk hebben? Ja/nee, want

Kampen werd een knooppunt van doorvoerhandel en een overlaadstation. De handelswaar werd in pakhuizen opgeslagen. Zoek eens op wat er zoal verhandeld werd in het Noordzee-Oostzeegebied.

De plek waar Kampen lag, was eigendom van de heer van het land. In die tijd moesten de Kampenaren alles aan de heer vragen en de winsten met hem delen. Ze bouwden een muur om de stad. Ook groeven ze een grote gracht om hun stad te beveiligen. In de muur zaten acht poorten die 's nachts gesloten konden worden. Zoek de namen van de drie poorten die er nu nog over zijn.

Veel Hanzesteden deden hetzelfde als Kampen: een sterke muur om de stad maken en een groot marktplein aanleggen in het midden van de stad om veilig te kunnen handelen. Aan het marktplein bouwden de stedelingen kerken en kathedralen. Ze zijn bijna altijd gewijd aan de Heilige Nicolaas. Waarom is dat?

Hanzesteden werden de rijkste Europese steden, waarin kunst, cultuur en ook ambachten floreerden. Noem eens een aantal beroepen die door de Hanze ontstonden.

De bekende schrijfster Thea Beckman schreef een boek over de jonge koopmanszoon Geerlof Eekhout. Hij mocht in 1399 vanuit de Hanzestad Kampen met een koggeschip Sint Anna voor het eerst mee op handelsreis. Het spannende boek heet *Gekaapt*.

Lees dit boek als verwerking van dit item over Hanze en maak een boekbespreking voor je groep. Vertel de inhoud van het boek en vergelijk het met de kennis die je hebt opgedaan in dit item. Veel leesplezier!

9 Borduurkunst

Een middel-
eeuwse strip

Een strip is een beeldverhaal. Om duidelijk te maken wat de stripfiguren beleven, tekent de striptekenaar ze in allerlei houdingen: zittend, staand, hollend en pratend. De striptekenaar tekent het verhaal in opvolgende plaatjes. Hij gaat met sprongetjes door het verhaal heen. Soms schrijft hij er ook wel iets bij, omdat je anders het verhaal niet kunt volgen. Het verhaal dat verteld wordt, kan over elk onderwerp gaan. Waar het verhaal zich afspeelt zie je meestal aan de achtergrond van de plaatjes: op zee, in een kasteel of waar dan ook.

Stripverhalen kwamen al heel vroeg in de middeleeuwen voor. Kunstenaars beeldden toen ook al uitgebreide verhalen uit. In één enkel kunstwerk vertelden ze soms heel veel tegelijk. We noemen zo'n kunstwerk alleen geen stripverhaal, maar een figuurstuk.

Het wandkleed met *De schepping van de wereld*, dat je hiernaast ziet, is zo'n figuurstuk uit de twaalfde eeuw. Het is niet geschilderd, maar geborduurd op een doek van 175 bij 460 centimeter.

Figuurstukken met een historische gebeurtenis als onderwerp noemen we een historiestuk.

Het oudste stripverhaal, historiestuk is misschien wel het verhaal over Willem de Veroveraar, de hertog van het Franse Normandië, die in 1066 heel Engeland in bezit nam. Dat vonden zijn landgenoten zo belangrijk dat ze het hele verhaal van de verovering in beeld brachten. Ze schilderden het niet, maar borduurden het op stof en het werd meer dan zeventig meter lang! Echte borduurkunst.

GA JE NOU
EINDELIJK SLAPEN?!

JA MAM! NOG
MAAR ÉÉN METER!

Als je niet veel weet van middeleeuwse figuurstukken en van borduurkunst, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou.

Na het beantwoorden van de vragen zul je geleerd hebben dat borduurkunst al heel oud is en in de middeleeuwen volop werd beoefend.

Figuurstukken gaan altijd over menselijke figuren; de houding, kleding en achtergrond maken duidelijk hoe je het verhaal moet 'lezen'. Zoek eens op de website van de middeleeuwse schilder Geertgen tot Sint Jans naar de legende *de geschiedenis van het gebeente van Johannes de Doper*. Hij heeft het hele verhaal in één schilderij weergegeven. Het leest als een strip. Wat vertelt de legende, het schilderij? _____

Zoals Geertgen het verhaal schilderde was gebruikelijk in die tijd. Het historische verhaal over Willem de Veroveraar is heel anders uitgebeeld, met meer dan zestig plaatjes achter elkaar op een linnen doek geborduurd. Het doek heeft een naam. Welke naam? _____

Hoe werd dit historische doek in de middeleeuwen genoemd? _____

Hoe de figuren in een figuurstuk eruitzien, is net zo belangrijk als wat er gebeurt. Ieder figuur in een beeldverhaal heeft herkenningpunten zoals zijn eigen kleren. Wat zou jij voor kleding kiezen als je de Franse hertog Willem de Veroveraar ging tekenen? _____

En welke kleding heeft de middeleeuwse ontwerper bedacht voor Willem de Veroveraar? _____

Je ziet op het *Tapijt van Bayeux* ook vechtende soldaten en edelen. Welke gevechtsgewaden dragen zij? _____

Het verhaal van Willem de Veroveraar heeft in 1803 een grote Franse veldheer geïnspireerd. Hij heeft het doek meegenomen uit Bayeux omdat hij alles goed wilde bestuderen voor zijn aanval op Engeland. Wie nam het *Tapijt van Bayeux* mee naar Parijs? _____

Op het tapijt zijn 623 mensen geborduurd, 202 paarden en 55 honden. Om de reis over het water uit te beelden, werden 41 schepen geborduurd. Zoek eens een afbeelding van zo'n schip op. Print het uit. Wat valt je op aan de vorm van dat schip en let dan vooral op het zeil en de versieringen? _____

Borduurkunst was niet nieuw in de middeleeuwen. Het werd al eeuwenlang gedaan. Borduren werd voornamelijk gebruikt om te versieren: randen op kledingstukken of op kussens bijvoorbeeld. Een van de oudst bewaard gebleven voorbeelden van borduurkunst is een voorhoofddoek uit Egypte uit de dertiende eeuw voor Christus. Van wie zou dit voorhoofddoek geweest kunnen zijn? _____

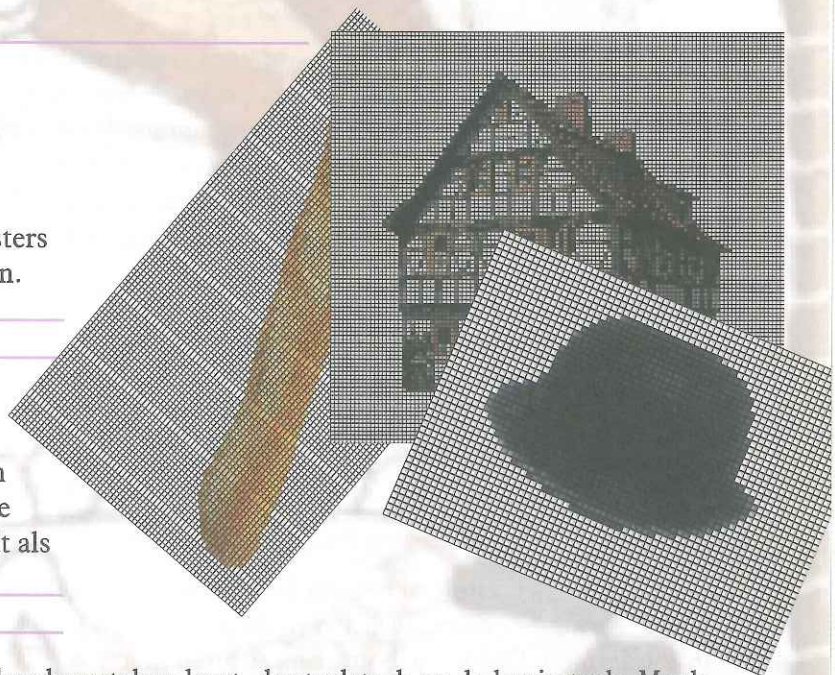
Het ontwerpen van zo'n groot en lang tapijt als het *Tapijt van Bayeux* was wel nieuw in de middeleeuwen. Het verhaal van de overrompeling van Engeland door de Fransen werd waarschijnlijk eerst op de lap stof getekend en toen pas geborduurd. Wie heeft het verhaal getekend? _____

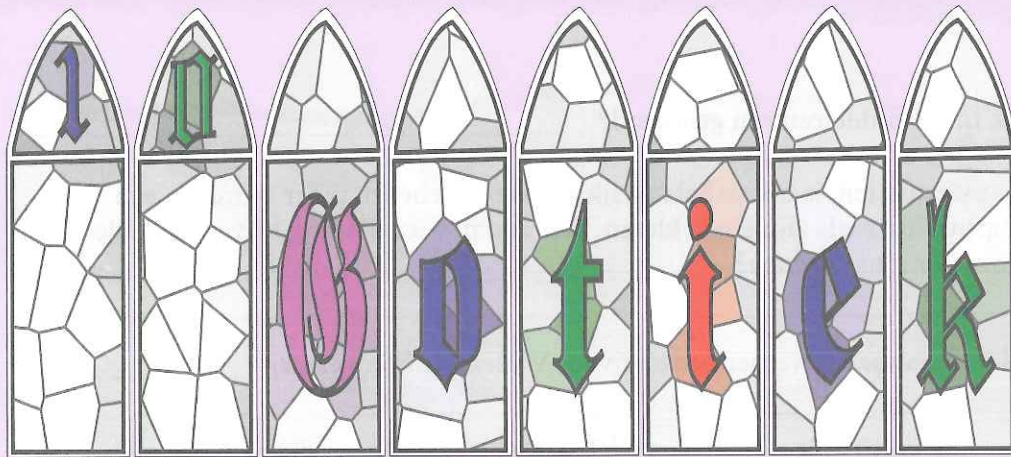
Wie heeft het tapijt geborduurd? _____

Vanaf het jaar 1000 werden er overal in Europa gespecialiseerde werkateliers ingericht waar je borduurkunst kon bestellen. Engels, Frans en Duits borduurwerk was duidelijk van elkaar te onderscheiden. Zoek eens op waarin de borduursters uit die landen voornamelijk gespecialiseerd waren. _____

Er zijn ontelbare borduurkunstwerken gemaakt in de middeleeuwen. Beroemde schilders gingen de kostbare patronen voor de borduursels leveren aan de ateliers. Waardoor komt het denk jij dat de borduurkunst nu niet meer zo gewaardeerd wordt als vroeger? _____

Zoek iemand die je de twee meest voorkomende borduursteken leert, de steelsteek en de kruissteek. Maak daarna op een stukje borduurstof een historisch figuurstuk. Het *Tapijt van Bayeux* bestond uit een reeks afbeeldingen, maar je mag jouw verhaal ook in één afbeelding vertellen zoals Geertgen deed. Je moet dan natuurlijk wel goed nadenken welk moment, welke figuren en welke achtergrond je kiest, zodat iedereen toch je verhaal snapt. Dat is een hele (borduur) kunst! Veel plezier.

Van spotnaam naar *sierlijke* kunststijl

De Goten waren een oud Germaans volk. Hun naam is bewaard gebleven in een kunststroming. Het waren eenvoudige herders

en ze leefden daarnaast van de jacht. Zij vereerden, net als de andere Germaanse volken, de natuurgoden Freija, Donar en Wodan.

Al heel vroeg in de geschiedenis, zo rond de vierde eeuw, werden zij bekeerd tot het christendom. Bisschop Wulfila, de 'apostel der Goten' had een speciaal gotisch alfabet ontwikkeld om de bijbel te kunnen vertalen. Het Romeinse Rijk, dat toen nog in Midden- en West-Europa de baas was, kreeg te maken met invallen van deze Goten en uiteindelijk bezweek het onder de invasie. Na de val van het Romeinse Rijk ontstond een veel primitievere levensvorm. Een flink deel van de Romeinse beschaving ging verloren.

Rond 1150 ontstond er een nieuwe kunststroming in Europa. De naam van de kunststroming is afkomstig van het Italiaanse woord *gotico*. De Italianen dachten namelijk dat de volken ten noorden van de Alpen allemaal afstammeling van de Goten waren en ze vonden hun kunstwerken primitief en lelijk en ze noemden ze afkeurend 'gotisch'. Men zei dat de kunstvorm in het 'duistere' noorden was ontstaan, het gebied van de Germaanse Goten.

Als je niet veel weet van de gotiek, is dit een goede (zoek) opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen heb je geleerd dat de gotiek een kunststroom was die door heel Europa te vinden is en die specifieke kenmerken heeft.

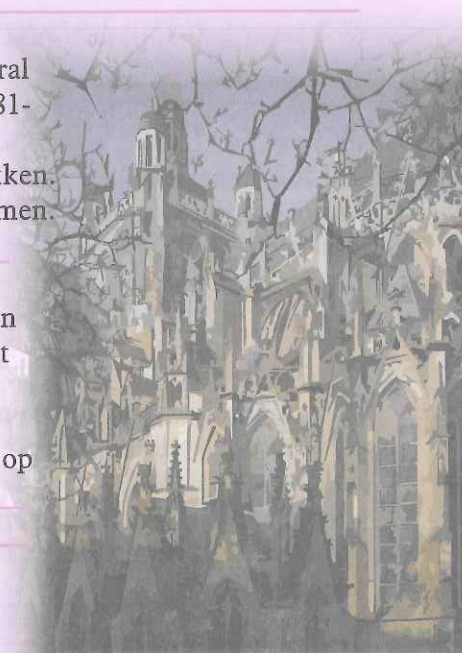
Gotiek was in eerste instantie een spotnaam. Pas in de achttiende eeuw is men gaan inzien dat de gotiek een elegante en sierlijke kunststijl was en niets met de Goten te maken had, maar de term bleef.

De Goten werden al vroeg bekeerd tot het christendom. De Bijbel werd vertaald in gotisch schrift. Zoek het gotische alfabet eens op en schrijf de naam van je school in gotische letters.

De middeleeuwse kunststroming gotiek werd vooral in Frankrijk op grote schaal bij de bouw van kerken toegepast. Abt Suger (1081-1151) begon ermee toen hij de rondgang om het koor (ambulatorium) van de abdijkerk in zijn stad Saint-Denis bij Parijs in de nieuwe bouwstijl liet optrekken. De kapel werd heel hoog en van binnen heel licht door de vele glas-in-loodramen. Zoek eens op hoeveel m² glas-in-lood in de kapel is verwerkt.

Abt Suger had een kerk ontworpen om zoveel mogelijk licht binnen te kunnen laten. Hij versierde de kapel binnenin met glanzende voorwerpen die het licht ook nog eens weerkaatsten. Hij noemde God 'het allerhoogste Licht'. Dat allerhoogste licht kon door het vele glas in de kapel komen en de gelovigen konden in dat licht gaan staan. De kerk kreeg een speciale functie. Zoek eens op wat dat was?

Gotische kerken zijn van binnen heel hoog. Soms wel meer dan twintig meter. De stenen muren werden in de gotiek vervangen door glas-in-loodramen. Om het gebouw niet te laten instorten, werd er een bouwconstructie gemaakt waarbij de pilaren of de zuilen het bouwwerk droegen. Aan de buitenkant kwam ook steeds meer versterking: luchtbogen en steunberen. Abt Suger gebruikte twaalf zuilen in de nieuwe kooromgang. Waarom twaalf?

Tussen circa 1150 en 1500 werden er steeds meer gotische kerken en kathedralen in alle Europese landen gebouwd. Luchtbogen en steunberen werden aan de buitenkant geplaatst om de kerk ijl en licht te laten lijken. De Sint-Janskathedraal in 's Hertogenbosch heeft zestien luchtbogen. Op die bogen staan beelden. Hoeveel zijn dat er totaal? _____

Het hoofdportaal van een kerk of kathedraal was de overgang van buiten naar binnen. Daar werd heel veel aandacht aan besteed door de gotische kunstenaars. Zoek het portaal van de kathedraal van Reims eens op en ook die van de Notre Dame in Parijs. Wat zie je daar allemaal? _____

Welke vind je de mooiste en waarom? _____

Een bijzonder element in de gotische bouwkunst vormden de *waterspuwers*. Hoe noemen de Fransen waterspuwers? _____

Oorspronkelijk hadden de waterspuwers de taak om het zuivere regenwater naar een vergaarplaats te leiden. In eerste instantie waren ze gemaakt van rietstengels of uitgeholde boomstammen. Later werden ze vervangen door natuurstenen of gebakken stenen exemplaren. De beeldhouwers van de gotiek gaven de waterspuwers de wonderlijkste vormen. Zoek eens een aantal afbeeldingen van waterspuwers bijvoorbeeld aan de Dom in Utrecht en welke vormen heb je gevonden? _____

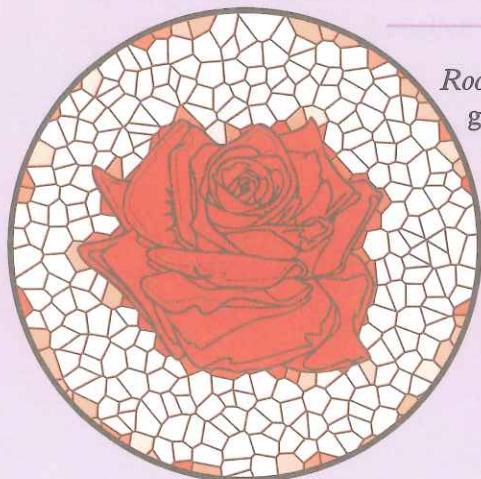

Die enge vormen hadden een functie in de middeleeuwen. Welke? _____

Aan het eind van de middeleeuwen werkten schilders en beeldhouwers, glazeniers, boekillustratoren, meubelmakers en ijzersmeden allemaal in dezelfde langgerekte gotische stijl. Om een kathedraal te bouwen en te versieren, werd er vaak een groot werkatelier voor alle kunstenaars ingericht, zodat ze met elkaar konden overleggen en samenwerken.

Eeuwen later, in de negentiende eeuw, werd dit ook weer gedaan om de Dom in Keulen af te bouwen. In de gotiek was men met de bouw begonnen, maar in welk jaar was de Keulse Dom klaar? _____

Hoe heet het werkatelier voor kunstenaars en handwerkslieden dat naast de Dom werd opgericht? _____

Roosvensters of *rozetramen* zijn ook heel kenmerkende elementen in een gotische kerk. Zoek het roosvenster van de kathedraal van Chartres eens op en bekijk het goed. Maak nu van zwart knutselpapier zo'n rond raam. Snijd of knip delen uit het zwarte papier. Zorg dat je afbeelding symmetrisch wordt. Plak dun gekleurd sitspapier achter het zwarte papier. Gebruik veel blauw en rood. Blauw en rood worden samen paars, de kleur van de gotiek. Als je roosvenster klaar is, plak je het op een raam zodat het licht er door kan schijnen.

Als je denkt dat een zangwedstrijd, zoals *Idols* of het *Songfestival*, iets nieuws is, dan heb je het helemaal mis. Zangwedstrijden zijn eeuwenoud. Hier zie je de deelnemers aan een middeleeuwse zangwedstrijd. Bovenaan zit de jury, de landgravin en de landgraaf van Thuringen en onderaan zijn de deelnemers afgebeeld. Hun naam staat erbij geschreven, dus we weten wie het zijn: Walther von der Vogelweide, Wolfram von Eschenbach, Reimar der Alte, Schuber der Tugendhafte, Heinrich von Osterangen en Klingesor von Ungerlant. Aan de koninklijke kronen kun je wel zien dat het geen gewone jongens uit het volk waren die aan deze wedstrijd deelnamen, maar edellieden.

Omstreeks het jaar 1100 was er aan de hoven een nieuwe ridderlijke gedragscode ontstaan. Ridders moesten niet alleen dapper en stoer zijn, maar ze moesten ook zelfbeheersing tonen en dienstbaarheid aan een vrouw, de kerk en de heer van het land.

Er ontstond een nieuwe adellijke liedkunst die al die hoogstaande eigenschappen van de edelen bezong. De personen die deze liederen zongen, noemden zich *troubadours*. Een heel bekende troubadour was

Guillaume van Poitiers (1071-1127) en ook de Engelse koning Richard Leeuwenhart (1157-1199) was beroemd om zijn mooie liederen.

Het schrijven en zingen van liedjes was een elitaire adellijke bezigheid, maar het werd al snel door de burgerij overgenomen. De gewone speellieden, die muziek als beroep gingen uitoefenen, noemden zich *minstreels*. Zij waren vaak in dienst

van de adellijke troubadours om hun liederen te zingen of hen op een instrument te begeleiden.

Als je niet veel weet van middeleeuwse muziek, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je dat er verschillende soorten liedjes populair waren en welke instrumenten er zoal bespeeld werden.

Lieder van troubadours waren vooral bestemd voor het hof van de koning. Zij werden daarom wel 'hoofs' genoemd. Veel van die hoofse liederen zijn geschreven voor een vrouw, voor adellijke dames. De zanger verheerlijkte die vrouw of 'dame' als ideaal. Hij aanbad haar met zijn lied, zonder haar echte naam te noemen. Eleonora van Aquitaine (1121-1204) en haar zoon, de troubadour Richard Leeuwenhart (1157-1199) hebben in heel Europa een grote bijdrage geleverd aan de verspreiding van de hoofse cultuur. Print een afbeelding uit van Eleonora en Richard en schrijf daarop wie zij waren en wat je van hen te weten bent gekomen.

Toen Richard Leeuwenhart aan de derde Kruistocht deelnam en de 'slechte' Jan zonder Land op het land moest passen, was er een volksheld die opkwam voor de armen en vocht met de slechteriken: Robin Hood. Het verhaal van Robin Hood werd overal bekend door balladen. Wat is een ballade?

Hoe heet de 'dame' die in de Robin Hood-ballades een belangrijke rol speelde en door de mannen hoofs vereerd werd?

Troubadours of minnezangers hielden vaak zangwedstrijden. Veel van hun liederen gingen over de nacht en wat daar zich allemaal kon afspelen. In de laatste regel kwam altijd het woord *dageraad* (zonsopgang) voor en in het lied gebeurde het meestal dat een vriend op de uitkijk stond en dat een vogel prachtig begon te fluiten bij het eerste daglicht. Hoe werd zo'n lied genoemd?

De burgers van de nieuwe steden vonden de hoofse ballades en liederen prachtig. Zij gingen ook zelf liederen schrijven. Zij hanteerden een hele reeks voorschriften waaraan hun liederen moesten voldoen. Ook ging men de 'kunstenaars', de zangers in graden onderscheiden, zoals overal bij de middeleeuwse gilden gebruikelijk was. Er waren beginnelingen en leerlingen. Zanger werd je pas als je vier goedgekeurde wijzen, melodieën uit het oofd kende. Wat moest je doen om het hoogste te bereiken: meesterzanger worden?

Als een zanger aan die eis voldeed en als hij in aanmerking wilde komen voor de titel meesterzanger moest hij nog een 'Hauptsingen' aanvragen. Dat gebeurde meestal 's zondags in de kerk na de middagdienst. De zanger moest uit het hoofd zingen voor een jury. De jury bestond uit vier leden. Eén lette op de zuiverheid van het zingen, de tweede lette erop dat alles rijmde, de derde op het ritmisch zingen, de vierde moest nagaan of de tekst van het lied wel een mooi hoofs verhaal was. Kijk eens naar de afbeelding van het 'Hauptsingen'. Wat valt je op aan de jury?

Waarom deden ze dat?

Troubadours en meesterzangers bespeelden zelf vaak een muziekinstrument. Hans Memling schilderde in 1480 een altaarstuk waarop verschillende middeleeuwse muziekinstrumenten staan afgebeeld. Probeer de namen van de tien instrumenten te vinden.

I II III IV V VI VII VIII IX X

In de middeleeuwen maakte men niet zo'n scherp onderscheid tussen vocale en instrumentale muziek. Er werd bij de liederen aangegeven *da cantare o sonare*. Wat werd daarmee bedoeld?

Rondtrekkende speellieden noemde men *minstrel*. Zij zongen en dansten overal in het land op markten en bij kastelen. Hun liedjes werden ook bij het gewone volk populair. Heel beroemd was een liedspel *Le jeu de Robin et Marion* van de Fransman Adam de la Hale uit 1285. Het lied werd door verschillende gekostumeerde personen gezongen en geacteerd met veel humor en ironie. Het leek wel een beetje op een musical van nu. Waarover gaat dit lied(er)spel?

Kies een meisje uit jouw klas, noem haar je 'dame' en maak voor haar een 'hoofs' lied. Je mag dit op een bestaande melodie doen. Zing het alsof je een meesterzangerproef doet, dus laat je door vier verschillende personen beoordelen, die elk een onderdeel van je lied beoordelen.

Kruistochten

God wil het

God wil het, riep paus Urbanus II toen hij de mensen uit Europa opriep om Jeruzalem te gaan bevrijden van de moslims.

Maar waarom wilde de paus dat de mensen daarnaartoe gingen om het land te 'bevrijden'? Want al eeuwen leefden joden, christenen en moslims redelijk vreedzaam naast elkaar in Palestina.

Misschien kwam het wel door het nieuws dat sultan Al-Hakim in 1009 het Heilige Graf waar Christus na zijn kruisdood drie dagen begraven lag, had geschonden. Er was veel kritiek en grote verontwaardiging over deze oneerbiedige daad ontstaan in zowel de christelijke als in de islamitische wereld. Voor christenen is Jezus heel belangrijk. Hij is de zoon van God en voor moslims is Jezus (in de koran Isa genoemd) ook belangrijk, want hij is voor hen de laatste profeet vóór Mohammed.

In Europa werden de verhalen over de grafschending rondverteld en men vond dat de maat vol was.

Duizenden mannen, vrouwen en kinderen gaven gehoor aan de oproep van de paus. Tussen de jaren 1100 en 1300 vertrok er acht keer een groot leger vanuit Europa naar het Heilige Land om de moslims te verjagen.

De mensen noemden de tochten naar het Heilige land 'kruistochten' omdat de deelnemers aan de tocht een kruis op hun kleding hadden, die herinnerde aan het kruis waaraan Jezus gestorven was.

Voor joden, christenen en moslims is de stad Jeruzalem een heilige plaats op aarde. Waarom is dat zo?

Voor joden omdat _____

Voor christenen omdat _____

Voor moslims omdat _____

Volgens de overlevering had de moeder van keizer Constantijn het graf van Jezus gevonden. Het lag bedolven onder het puin, want in het jaar 70 was de stad verwoest. Na de ontdekking begon de bouw van de Heilige Grafkerk. Een bezoek aan die kerk was een van de belangrijkste doelen van een pelgrimsreis. Wat werd er volgens een legende ook op die plaats gevonden tijdens de bouw van de grafkerk? _____

Op de landkaart die je hier naast ziet, staat in het midden een rondje met daarin de naam Jeruzalem. De mensen in de middeleeuwen dachten dat de aarde plat was en dat Jeruzalem 'de navel' van de aarde was. Een stukje onder Jeruzalem op de kaart zie je de stad Rome gesitueerd.

In de Heilige Grafkerk vind je nog steeds iets dat herinnert aan die oude theorie dat Jeruzalem het middelpunt van de aarde was. Op welke manier? _____

Als je niet veel weet van kruistochten en de gevolgen die ze hadden, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Je zult na het beantwoorden van de vragen geleerd hebben dat de kruistochten voor veel ellende hebben gezorgd, maar dat het contact met de 'vijand' ook positieve dingen opleverde.

Elke man die tekende voor het gevecht om het Heilige Graf in de stad Jeruzalem in christelijke handen te krijgen, moest zich kenbaar maken door een kruis op zijn kleding te dragen. Welke van de afgebeelde kruisen is het kruisvaarder kruis? Is dat 1, 2, 3, 4 of 5?

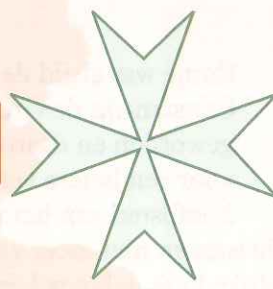
1

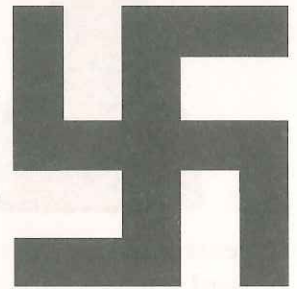
2

3

4

5

De meeste kruisvaarders die op reis gingen, beschouwden hun tocht als een gevaarlijk soort pelgrimstocht. Wat is het verschil tussen een kruistocht en een pelgrimstocht?

Er zijn verschillende kruistochten geweest. Maak een lijstje van de kruistochten. Schrijf bij elke kruistocht het jaartal en de paus, die in die jaren in Rome de baas was en opdracht gaf voor zo'n kruistocht.

In Palestina werd de veiligheid van deze meestal ongewapende pelgrims gewaarborgd door gewapende kruisridders. Die ridders hadden hun onderkomen op de plaats waar de tempel van Salomo ooit stond. Zij noemden zichzelf nu de nieuwe tempelbewoners: *Fratres Militiae Templi*. Hoe noemen wij die gewapende ridders die aan het begin van de twaalfde eeuw in Jeruzalem de kruisvaarders beschermden?

Niet alle kruistochten hadden succes; er vielen veel slachtoffers, doden en gewonden. De legers bestonden niet alleen uit ridders en soldaten, maar ook veel gewone mensen sloten zich aan bij de groep. Het was echt een ongeregeld zootje dat op weg ging om het Heilige Land en vooral het Heilige Graf te bereiken. In Jeruzalem deden de hospitaalbroeders en -zusters hun uiterste best om de vele zieke pelgrims en kruisvaarders te verzorgen. Een taak die ze al vanaf 1099 op zich namen. Hoe heette hun geestelijke orde?

De kruisridders wisten Jeruzalem te veroveren. Vaak kwam daar veel geweld bij aan te pas en de verstandhouding met de islamitische landen verslechterde daardoor. Lange tijd konden moslims en christenen niet bij elkaar in de buurt wonen zonder oorlog te voeren. Is dat nu anders in Jeruzalem?

Tijdens de zevende kruistocht vond Lodewijk IX ook nog iets belangrijks dat hij niet in Jeruzalem liet maar meenam naar Parijs. Hij liet speciaal een heilige kapel bouwen, de Sainte Chapelle, om zijn vondst goed op te bergen. Wat nam deze kruisridder mee uit het Heilige Land?

Toen de christenen de moslims en de joden beter leerden kennen, bleken ze niet primitief te zijn als er in het Westen altijd was gedacht. Zij waren zelfs veel meer ontwikkeld op het gebied van de geneeskunst, het schrijven en de tijdsberekening dan de westerlingen.

De kruisvaarders leerden in Jeruzalem ook een militair gezelschapsspel. Een koninklijk spel. Dit spelletje kwam oorspronkelijk uit Perzië. Het wordt nog altijd gespeeld en het heet schaken. *Schaakmat* betekent: sjah mat = de sjah of koning is dood, is verslagen. Zoek iemand die jou kan leren schaken of iemand die jij leert schaken.

Wijshheid of de vrouw van God?

Rome was altijd de hoofdstad van het Romeinse Rijk geweest, maar Keizer Constantijn de Grote vond dat niet praktisch. Het rijk was heel groot geworden en daarom wilde hij de hoofdstad iets meer naar het oosten hebben voor een betere verdeling van de macht. Hij maakte de stad Byzantium tot hoofdstad van het rijk en noemde de stad vanaf dat moment Constantinopolis.

In de stad mochten de christenen niet meer vervolgd worden, zoals daarvoor gebruikelijk was in Rome. Er werd zelfs een christelijke kerk gebouwd en er werden christelijke kerkvergaderingen, concilies, gehouden.

In 532 brak er in Constantinopel een grote brand uit en de stad werd voor een deel verwoest. Ook de kerk ging in vlammen op. Keizer Justinianus (527-565) liet onmiddellijk een nieuwe kerk bouwen op diezelfde plaats. Het werd het grootste, meest overdadige en kostbare gebouw aller tijden. De kerk kreeg de naam *Hagia Sophia*. In het Grieks betekent Sophia wijsheid, hagia betekent heilig. De Hagia Sophia is de heilige wijsheid van God.

Maar Sophia werd in de kerk ook vereerd als een vrouw, een 'wezen', dat tussen de wereld en God instond. Sophia hoorde bij een hogere geheimzinnige wereld. De 'vrouw van God' Sophia werd in deze kerk vaak afgebeeld op Sophia-iconen en op -mozaïeken.

Sophia is een kenmerkend element van het oosterse christendom. Toen in de elfde eeuw een grote geloofsscheiding plaatsvond tussen het oostelijke en het westelijk deel van de christenen ontstonden de Byzantijnse kerk en de kerk in Rome. In de rooms-katholieke kerk verdween de verering van Sophia (de wijsheid) bijna totaal en daarvoor kwam Maria (de moeder) in de plaats.

Als je alle (zoek)opdrachten van dit onderwerp hebt verwerkt, heb je geleerd dat Sophia, de wijsheid van God, niet alleen in de oosterse christelijke kerk in Constantinopel werd vereerd, maar dat zij in de middeleeuwen ook een klein plaatsje had in het christendom van het Westen.

Rome was de hoofdstad van het Romeinse Rijk. Maar Keizer Constantijn de Grote vestigde zich in Byzantium in het gebied dat wij nu Griekenland noemen. Hij noemde de stad vanaf dat moment Constantinopolis. Wat betekent die naam?

Hoe heet de stad nu?

In de tijd dat het christendom tot bloei kwam, heersten er eigenlijk twee grote beschavingen in de wereld: de Romeinse, rond de Middellandse Zee tot in onze lage landen en de Griekse, oostelijk van Italië tot aan de Eufraat. In het oosten werd voornamelijk het Grieks gesproken en in het westen het Latijn met heel veel Griekse woorden en begrippen. Welke taal werd in Constantinopolis gesproken?

De plattegrond van de Hagia Sophia bestaat uit een enorme rechthoek van 71 bij 77 meter. In het midden dragen vier pilaren een enorme koepel. Hoe hoog is de koepel van de Hagia Sophia? _____

Wie waren de architecten van de Hagia Sophia? _____

Het middendeel van de Hagia Sophia werd door de geestelijken gebruikt. Daar mocht het gewone volk niet komen. De eredienst was niet rechtstreeks door de gewone gelovigen te zien. Zij konden in de galerij rondom lopen en proberen een glimp op te vangen van de prachtige ceremoniën die in het middengedeelte plaatsvonden. Dat was best moeilijk want er hingen gordijnen langs de zijbeuken en het priesterkoor. Zoek een plattegrond van de Hagia Sophia, print die uit en teken er gordijnen in. Teken op die plattegrond ook de plaats waar jij denkt dat het altaar gestaan moet hebben.

In de kerk hadden kunstenaars prachtige iconen en kleurige mozaïeken van Sophia gemaakt. Een icoon is _____

Een mozaïek is _____

Zijn die nu nog in de Hagia Sophia te zien? _____

Toen in de tiende eeuw de Byzantijnse christenen de noordelijke landen veroveren, werden ook de Russische kerken aan Sophia gewijd. Sophia is in de oosterse en Russische icoonkunst heel vaak afgebeeld. Haar naam is ook veel gebruikt. Zoek eens enkele voorbeelden daarvan. _____

Op de weg van Moskou naar Sint-Petersburg komen we Sophia ook tegen. Op welke manier? _____

De afbeeldingen van Sophia verdwenen niet helemaal uit de westerse kunst. Paolo Uccello (1397-1475) schilderde in Florence in 1440 een serie over de oude verhalen uit de Bijbel, zoals de mensen ze aan elkaar doorvertelden. En Sophia, de vrouw van god, liet hij in de eerste schildering in het paradijs rondlopen, nog voordat de eerste mensen Adam en Eva daar waren. Tussen het groen zie je Sophia staan. Die afbeeldingen zijn nu nog te bewonderen en bijna niemand weet nu nog wie die vrouw is in het paradijs. Zoek eens op waar Uccello de serie schilderde en hoe kwam hij erbij om Sophia te schilderen? _____

Sophia met *de* ervoor, de Sophia, is de wijsheid. Sophia met *het* ervoor is iets totaal anders. Daarmee bedoelen we namelijk het Erasmus MC Sophia in Rotterdam. In het Sophia staat het kind centraal. Zoek de website van de Stichting Vrienden van het Sophia op. Het Sophia heeft veel geld nodig voor wetenschappelijk onderzoek en ook om leuke dingen voor kinderen te organiseren. Je kunt via de website e-mails versturen. Het zou van heel veel wijsheid/Sophia getuigen als je je vrienden, familie en anderen een mailtje stuurt en hen dan op die projecten wijst.

vrienden van het
Sophia

Je kunt je bijna niet voorstellen dat er een tijd was waarin er geen gedrukte boeken waren. Toch zijn alle boeken tot het midden van de vijftiende eeuw met de hand geschreven.

Ze waren groot en zwaar en heel erg kostbaar. Alleen edelen en geestelijken hadden zulke boeken.

Tot het eind van de elfde eeuw werd in West-Europa alleen Latijn geschreven, de taal van de geleerden en de priesters. We noemen die handgeschreven boeken nu handschriften of manuscripten. In het Latijn betekent *manus* hand en *scribere* betekent schrijven. Een manuscript of handschrift was uniek; er waren er niet twee hetzelfde.

Elk handschrift bestaat uit katernen van in elkaar gestoken en dubbelgevouwen bladen van perkament of papier. Dat alles werd bijeengehouden en beschermd door een stevige omslag of een boekband.

Handschriften werden vaak versierd met prachtig geschilderde initialen, mooie randen en kleine en grote miniaturen.

Als je niets weet van handschriften, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je wie de handschriften maakten en onder welke omstandigheden.

In de middeleeuwen werd er voornamelijk op perkament geschreven. Wat is perkament? _____

Er waren toen maar weinig mensen die konden lezen en schrijven. De handschriften werden voornamelijk in kloosters geschreven. Het was een echt 'monnikenwerk'. In het schrijfvertrek zaten de kloosterlingen uren achtereen te schrijven. Zij kopieerden stukken uit de Bijbel en boeken voor kerkelijk gebruik. Hoe werd het schrijfvertrek genoemd? _____

Het overschrijfwerk gebeurde in de kloosters vaak als teamwork. De *magister* of *librarius* had de leiding. Hij verdeelde de opdrachten en controleerde of er geen fouten gemaakt werden. Verschillende schrijvers konden tegelijk met hetzelfde handschrift bezig zijn, want ieder nam een katern voor zijn rekening. Letter voor letter en woord voor woord schreef de *scriptor* de tekst van het voorbeeld over. In ons land hebben de Zusters van het Gemene Leven veel kopieerwerk verricht. Waar stond hun klooster? _____

De letters die de middeleeuwse kopiist schreef, hebben niet steeds dezelfde vorm gehad. In de vroegchristelijke tijd werd voornamelijk het Romeinse Majuskelschrift geschreven. Dat kende alleen maar hoofdletters. Rond het jaar 800 werd aan het hof van Karel de Grote een nieuw schrift ontwikkeld en aangeleerd met kleine letters. Zoek de handtekening van Karel de Grote eens op en teken die na. Wat valt je op? _____

Hoe noemde men het schrift dat Karel de Grote liet invoeren in de scriptoria? _____

De schrijver liet tijdens het schrijven ruimte open voor beginletters. Als hij klaar was met de tekst, ging het werk naar de *rubricator*, die met rode inkt de ruimte met een grote letter opvulde. Die letters werden vaak ook versierd. Later gebeurde dit zelfs met meer kleuren en werden er hele voorstellingen met een penseel in geschilderd. Soms gebruikte men goudverf of zelfs bladgoud waarop het licht weerkaatste. Het versieren heeft een aparte naam dat met deze techniek te maken heeft. Welke?

Ook de rand van de bladzijden ging men dikwijls versieren met bloemen en bladeren waarin vogeltjes en insecten of menselijke figuurtjes zaten. De versiering werd in de loop der tijd bijna het belangrijkste onderdeel van de bladzijde. De kleine schilderijtjes die zo gevormd werden, noemde men een miniatuur. Waarom werden ze zo genoemd?

Naast Bijbelteksten werden er getijdenboeken geschreven. Het getijdenboek kun je wel de bestseller van de veertiende eeuw noemen. In het getijdenboek stonden gebeden, afbeeldingen en verhalen die door niet-geestelijken konden worden gebruikt op vaste momenten (getijden) van de dag. Zoek nu eens <<http://www.kb.nl/webexpo/trivulzio.html>> op. Dit is de website waarop je het Trivulzio-getijdenboek vindt. Klik onderaan de pagina op *Bekijk Trivulzio*. Klik bij thema's op landschappen. Wie schilderde er landschappen in dit getijdenboek?

Klik nu op deze pagina linksboven op *bladeren*. Zoek nu pagina 25 op. Wat is daar afgebeeld denk je? Om het beter te kunnen zien kun je op het vergrootglas klikken.

Getijdenboeken begonnen bijna allemaal met een kalender. Middeleeuwers keken naar de stand van de zon en de sterren om de tijd te weten. Afbeeldingen van de Dierenriem verbonden het religieuze jaar met de tekens aan de sterrenhemel. In de versierde rand van bladzijde 25 zie je een vreemd mannetje. Dat is een boogschutter. Zoek eens op welke data bij het sterrenbeeld Boogschutter horen.

Als je een afbeelding zag in het getijdenboek, waarvan je even niet meer wist op welke dag dit zich had afgespeeld, kon je naar de zon kijken en aan de hand van sterrenbeelden in de rand de juiste datum vinden. De afbeelding op de miniatuur speelt zich af op

In de kantlijn van een handschrift uit de elfde eeuw is een zinnetje te lezen dat een kopiïst in de volkstaal geschreven heeft. Die taal noemen we nu Oudnederlands. Hij schreef: *hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic anda thu*. Waarom schreef hij dit?

Je weet nu wat een handschrift is. Maak zelf een pagina voor in de schoolkrant in de vorm van een pagina uit een handschrift. Schrijf een korte tekst in sierletters, het liefst in gotisch schrift. Laat de beginletter open en maak daarin later, als je tekst af is, een miniatuur. Bied de tekst aan aan de redactie van je schoolkrant. Veel plezier met dit monnikenwerk.

In de middeleeuwen ontstonden er veel kloosters. Kloosterlingen hadden beloofd om zich aan strenge regels te houden. Zij leefden vaak in armoede en eenzaamheid, maar op bepaalde uren en bij bijzondere gelegenheden kwamen zij bij elkaar. Dat was bijvoorbeeld tijdens de viering van de erediensten en bij de maaltijden.

Kloosters werden al snel kenniscentra, want in de kloosterbibliotheek werden vaak heel oude teksten bewaard, die gelezen en gekopieerd werden. De kloosterlingen leerden uit die oude geschriften dat bepaalde planten een geneeskrachtige werking hadden. Die planten gingen de kloosterlingen zelf in hun kloostertuin kweken. Zij experimenteerden ermee, maakten er medicijnen van en schreven alle handelingen heel precies op. Daardoor was er binnen de kloosters ook al heel vroeg een redelijke medische kennis aanwezig.

De vierkante kloostertuin lag binnen de kloostermuren. Naast geneeskrachtige kruiden werden er ook Bijbelse planten, siergewassen en groenten gekweekt. Ze werden in strakke vakken geplant, die omzoomd waren door buxushagen. De altijd groen blijvende buxustakken dienden op hun beurt weer als versiering op kerkelijke feestdagen.

De kloostertuin had een heel belangrijke functie in de middeleeuwen, want ze voorzag niet alleen de kloosterlingen van voedsel. Door het kweken van de geneeskrachtige planten werd er ook een grote bijdrage geleverd aan de gezondheidszorg voor mensen van buiten het klooster.

Als je niet veel weet van kloosters, kloostertuinen en de geneeskunde in de vroege middeleeuwen, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je wie er leefden in de kloosters en hoe de kloosterlingen hebben bijgedragen aan de gezondheidszorg.

In de kloosters was het leven gericht op God. De eerste kloosterlingen leefden binnen de muren vaak volgens eigen gewoontes en regels. Maar in het jaar 529 veranderde dat. Toen stichtte een jonge man een klooster op de Monte Cassino. Hij schreef een aantal dingen op waaraan kloosterlingen zich moesten houden: *Regel voor monniken*. Wie was de schrijver en hoe werden monniken genoemd die zich aan die regels hielden?

In de loop der tijden werden abdijen en kerken steeds rijker. Het leven van de benedictijnen werd steeds luxueuzer. Ook de versieringen in de kerk werden steeds mooier. Aan het eind van de elfde eeuw ontstond er een nieuwe stroming die geen luxe meer wilde in de kloosters en kerken. Zij noemden zich de cisticiënzers. Een jonge abt uit het klooster van de Franse plaats Clairvaux stelde opnieuw nieuwe regels van armoede op. Hoe heette hij?

De leefwijzen van de vroege kloostergemeenschappen waren niet overal gelijk. In sommige kloosters woonden alleen mannen, de

In sommige kloosters alleen vrouwen, de

Gemengde kloosters kwam je zelden tegen. De overste van de mannen heet de _____, van de vrouwen de _____

Kloosterlingen droegen vaak dezelfde kleding. Zoek eens op waaruit de kleding bestond.

Cisticiënzers vestigden zich in eenzame, onherbergzame gebieden. Zij droegen grauwe, grijze pijen van ongebleekte wol. Het grootste cisterciënzerklooster van Noord-Nederland stond in het Friese plaatsje Aduard. Hoe heette dit klooster?

De kloosters werden door de monniken en nonnen vaak zelf opgebouwd uit heel grote bakstenen. Die bakstenen hebben een grappige naam, namelijk _____

De abdijkerk in Aduard is het enige wat nu nog herinnert aan het grote klooster dat er in de middeleeuwen stond. Vroeger was dit gebouw geen kerk. Waarvoor werd de grote zaal toen gebruikt? _____

In het Oud Sint-Janshospitaal in de stad Brugge hangt een schilderij van een middeleeuwse ziekenzaal. Zieken en gewonden werden op planken, in de kruiwagens en in draagstoelen vervoerd. Je ziet ook enkele nonnen rechtsvoor, druk in de weer met de maaltijd voor de patiënten. Aan de voet van de pilaren zie je een soort hokjes/kamertjes. Waar waren die voor bedoeld? _____

Hoe was de aanspreektitel van een monnik? _____

Hoe noemde men een non ook wel? _____

Deze aanspreektitels vinden we nu nog terug in moderne ziekenhuizen. Zijn dat nog steeds kloosterlingen? _____

Medicijnen en geneeskrachtige kruiden kwamen uit de kloostertuin. De kruidengeneeskunde werd soms uitwendig en soms inwendig gebruikt. De kloosterlingen schreven alles op. We weten daarom wat er zoal verbouwd werd in hun tuin. In 842 werden 23 planten uit de kloostertuin van Sankt Gallen in een gedicht genoemd. Zoek er eens vijf op en beschrijf hun geneeskrachtige werking.

bij allerlei kwalen en pijntjes te hulp kon roepen. Noem er eens tien van en welke kwalen zouden ze _____

In de kloostertuin groeide ook een plant die we nu monnikskap noemen. Er zijn gele en blauwe monnikskapplanten. Waarom wordt de plant zo genoemd en waarvoor werd de blauwe gebruikt? _____

De kloosterlingen verzorgden de patiënten zo goed als het ging. Door hun experimenten met geneeskrachtige kruiden konden zij veel levens redden. Maar één heel belangrijk aspect van de gezondheid was niet in de middeleeuwse kloostertuin te kweken. Wat is in de gezondheidszorg bijna het allerbelangrijkste? _____

Ontwerp een kloostertuin. Bedenk welke planten je zeker moet hebben voor de zieken. Je moet alles zelf verbouwen, je kunt niet naar de apotheek. Zoek afbeeldingen van geneeskrachtige planten op en rangschik ze op kleur en grootte bij elkaar in een plantenbed. Plaats een put middenin je tuin en maak een strakke omheining van buxusstruiken. Zet aan de rand wat vruchtbomen en -struiken. Schrijf er ook een handleiding bij voor de 'andere gebruikers'. Veel plezier bij je ontwerp!

In de middeleeuwen werd er veel geschaatst. De winters waren lang en koud en kinderen van jullie leeftijd speelden dan graag buiten op het ijs. Er bestonden al schaatsen die gemaakt waren van dierenbotten: een rib van een koe bijvoorbeeld of van hout met een stukje ijzer eronder. Met riempjes van touw of leer werden ze onder de voet vastgebonden.

Houd jij van schaatsen? Heb je dat wel eens op natuurijs gedaan? Natuurijs is vaak onregelmatiger dan ijs van de kunstijsbaan. Op natuurijs heb je te maken met scheurtjes waar je schaats in terecht kan komen of met wat takjes of zandkorrels die onverwachts een stroeve plek opleveren. Je valt en struikelt er gemakkelijker. Maar met vallen en opstaan moet je schaatsen leren!

Weinig kinderen zullen een exacte datum en tijd kunnen noemen waarop ze op het ijs zijn gevallen. Van Liduina weten we het wel heel precies: zij viel op 2 februari 1395 op het ijs en ze kwam zo ongelukkig ten val dat ze een rib brak.

We zouden misschien nooit van de val van Liduina gehoord hebben als de franciscaner monnik Johannes Brugman (ong. 1400-1473) haar levensverhaal niet had opgeschreven. Dit voorval is één van de beroemdste valpartijen op Hollands natuurijs geworden. Op een vijftiende-eeuwse houtsnede is haar val ook afgebeeld. Daar ligt ze met haar houten schaatsen in haar lange witte jurk op het ijs.

Liduina lijkt daar bijna wel een heilige.

Ja, ze werd uiteindelijk door de paus heilig verklaard. Maar dat duurde nog een aantal jaren want een valpartij alleen is niet voldoende om heilig te worden verklaard; daar was meer voor nodig.

Als je niet veel weet van heiligenverering, voorbeeldlevens en relieken is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je geleerd hebben dat er in de middeleeuwen allerlei helpers waren die je kon aanroepen bij ziektes en kwalen. Je hebt dan ook geleerd hoe iemand zo'n helper werd.

Liduina kwam uit het stadje Schiedam. Zoek eens op welke rivier ze waarschijnlijk heeft geschaatst en is gevallen?

In de middeleeuwen werd Liduina van Schiedam niet naar een ziekenhuis gebracht. Waar brachten ze Liduina met haar gebroken rib wel naartoe en hoe behandelden ze haar?

Liduina geloofde net als iedereen toen dat veel bidden, kaarsen branden en heiligen om hulp vragen een goede manier was om te genezen. Er was zelfs een aparte groep van hemelse Noodhelpers, die je bij allerlei kwalen en pijntjes te hulp kon roepen. Noem er eens tien van en welke kwalen zouden ze kunnen genezen?

De wond van Liduina wilde niet genezen. Het werd een gezwel dat enkele weken later openbrak. Was haar probleem nu opgelost, werd ze nu snel beter nu de viezigheid naar buiten kon komen? _____

Hoe het verder ging met haar is verschillende keren beschreven in middeleeuwse boeken. Zij werd een voorbeeld voor zieken, vooral chronisch zieken. Er gebeurden ook allerlei wonderen bij haar bed. Waar werd ze begraven en wat gebeurt er nu nog rondom haar graf? _____

Omdat de middeleeuwers vaak geen flauw idee hadden waar hun ziektes en kwalen vandaan kwamen, riepen ze heiligen aan. In Brabant waren er in de middeleeuwen ook heiligen voor de dieren, het vee. De heilige Cornelius was er één van. Noem er nog eens drie. Waarbij zou Cornelius allemaal kunnen helpen, dacht men? _____

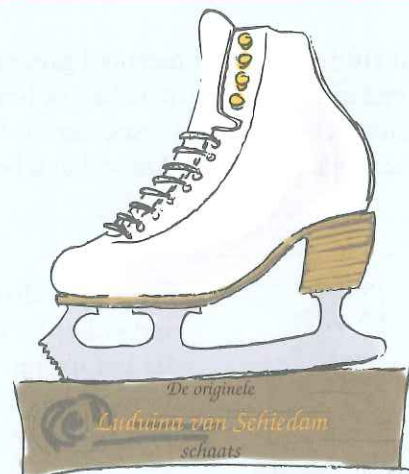

In de Utrechtse Domkerk is nog niet zo heel lang geleden een prachtige middeleeuwse muurschildering gevonden van de heilige Margaretha die we ook wel op zijn Hollands Margriet noemen. Zoek deze afbeelding eens op. Heiligen kun je aan allerlei attributen die ze bij zich hebben herkennen. Waaraan kun je Margriet herkennen en waarom? _____

Na haar dood gingen veel chronisch zieke mensen bidden tot Liduina in de hemel om genezen te worden. Maar ook restjes van haar botten die van haar overgebleven waren na haar dood, werden ook vereerd. Men dacht dat het mensen kon genezen. Het werd in een prachtig kistje bewaard in de kerk. Hoe noem je zulke kistjes met overblijfselen van heiligen en hoe noem je het overblijfsel? _____

In de middeleeuwen werd er volop gehandeld in relikven of relikwieën. Een relikwie kreeg een zegel en had een certificaat van echtheid. Als dat niet aanwezig was, wist je nooit meer of het wel echt was. Overal zijn er nu in kerken en musea nog relikven. Een relikschrijn kan heel klein, maar ook geweldig groot zijn. Door wie werden ze gemaakt? _____

Het was gewoonte dat gelovigen op pelgrimstocht gingen naar de heilige en daar dan veel geld uitgaven. De kerken verzonnen van alles om maar pelgrims te trekken. Ze deden er alles aan om maar een belangrijk relikwie in hun bezit te krijgen. Dat was een goede markt voor vervalsers. Relieken werden nogal eens vervalst. Zoek eens een aantal voorbeelden waaraan je kunt merken dat je met vervalsingen te doen hebt. _____

Liduina is meer dan vijfhonderd jaar geleden in haar woonplaats Schiedam geboren als een heel gewoon meisje, maar nog steeds zijn er allerlei instellingen en gebouwen, zoals het muziektheater die haar naam dragen. Haar graf werd een pelgrimsoord.

Stel je nou eens iets gekks voor: jij wordt een 'heilige' en je graf wordt een bedevaartsoord.

Bij dat graf staat dan ook je relikschrijn met afbeeldingen uit je leven en erin voorwerpen die belangrijk voor je zijn geweest.

Maak je eigen relikschrijn, het mag groot of klein, kostbaar of eenvoudig, maar mensen moeten gelijk zien wie je was en wat je betekende voor anderen. Moeilijk? Vraag het je vrienden.

17 ZWAARDVECHTEN

Een van de belangrijkste onderdelen die jongens moesten leren om ridder te worden, was leren vechten met het zwaard. Houwen en stoten kon je met dat grote vlijmscherpe en dodelijke wapen. Je moest er sterk voor zijn want een ijzeren zwaard was zwaar en meer dan een meter lang.

Tijdens gevechten werd het zwaard gebruikt als aanvalswapen. Het werd als stootwapen gebruikt in tweegevechten van man tegen man te voet. Bij een veldrit op het paard werd het gebruikt als steekwapen.

Die verschillende technieken moesten geoefend worden. Tijdens een toernooi kon je laten zien of

je vorderingen had gemaakt. Het toernooi was een gevecht waar veel publiek kwam kijken. Het was altijd een feestelijke vertoning waarvoor ridders vaak grote kosten maakten om de andere ridders in pracht en praal te kunnen overtreffen. Hoewel de ridders vochten met het zwaard, was het niet de opzet om iemand te doden. Toch kwam dat heel vaak voor dat er ridders sneuvelden tijdens een toernooi. Het zwaardvechten of duelleren werd ook eeuwenlang toegepast bij rechtsgeschillen. In de middeleeuwen werden er verschillende soorten van *Het Godsoordeel* of *Judicium Dei* toegepast en het tweegevecht hoorde daar bij. Als je het niet eens was met elkaar hoefde de rechtbank er niet aan te pas te komen: je vecht het samen uit en een kamprechter besliste wie gewonnen had. Dat noemde men een duel. De middeleeuwer dacht dat de overwinnaar duidelijk door God was bijgestaan. De verliezer had zijn verdiende straf gekregen.

Voordat ridders aan een toernooi gingen deelnemen, moesten ze een eed afleggen waarin ze beloofden dat ze de beslissing van de scheidsrechter zouden respecteren. Vooraf werd de uitrusting geïnspecteerd. Het zwaard moest aan bepaalde eisen voldoen, welke?

Als je niet veel weet van zwaarden en de gevechten die ermee gehouden werden, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen heb je geleerd hoe het zwaardvechten aan het eind van de middeleeuwen niets meer met oorlog te maken had, maar veel meer met onbeheerst gedrag van adellijke personen.

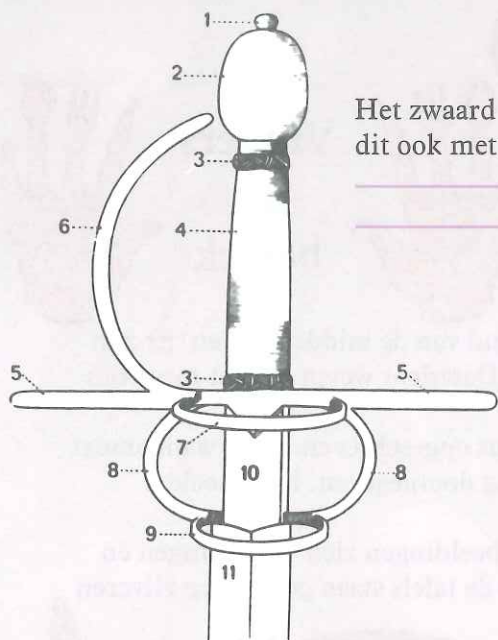

Een ridder droeg tijdens een zwaardgevecht een wapenuitrusting, meestal een maliënkolder of een harnas. Zijn zwaard was zijn statussymbool. De smid, die het ijzeren wapen vervaardigde, had het vaak prachtig versierd. Tijdens toernooien duelleerden de ridders in de openbaarheid. Iedereen kon zien wie de winnaar en wie de verliezer was. Wat kreeg de winnaar van een duel?

In de middeleeuwen ontstonden belangrijke vechtbouken. Daarin stonden voorbeelden hoe je nog beter kon vechten met het zwaard. Uit welk jaar komt het oudste vechtbouk?

De belangrijkste vechtbouken zijn van de Duitser Hans Talhoffer (uitgaven in 1443, 1459, 1467). De vechtkunst kreeg door deze bouken een heel ander aanzien. Het werd een sport die door rondtrekkende vechtheesters werd onderwezen. Je kon ook op les gaan bij een vechtleraar. Het zware oude zwaard was niet geschikt meer als sportwapen. Welke steekwapens werden er nieuw ontwikkeld?

Het zwaard was zwaar en je kon er geweldig heftige houwen mee uitdelen. Kon dit ook met de nieuwe wapens of waren die voor een ander doeleind geschikt?

Zoek de namen van de elf onderdelen van het heft van een zwaard.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____
11. _____

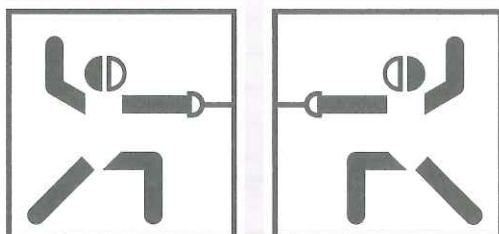
Duelleren gebeurde niet alleen tijdens toernooien. Er werd ook geduëlleerd als twee personen een rechtsverschil wilden uitvechten. Het was dan een privéaangelegenheid met een verbeterde strijd op leven en dood. Als het duel afgelopen was, bleef er een slachtoffer liggen. Een duel vond vaak 's morgens vroeg bij het eerste daglicht plaats. Waarom was dat?

Het degen was het meest geschikte wapen om mee te duelleren. Rijke burgers droegen het standaard bij zich om zich te beschermen. Het werd prachtig versierd. Je kon de rijkdom van de eigenaar hieraan aflezen. Net als nu wel voorkomt, liepen er ook in de middeleeuwen bij feestelijke gelegenheden heethoofden rond die ruzie zochten en anderen tot een duel uitdaagden. Wat was de meest voorkomende reden om te gaan duelleren?

Het zwaardvechten, zoals ridders dat aan het begin van de middeleeuwen hadden gedaan, zou niet helemaal verdwijnen. Officieren in het leger gebruikten nog steeds het zwaard om te houwen en te stoten. In de linkerhand werd dan ook nog een handdolk gedragen om zelf dichtbij te kunnen stoten. Het was van het begin af heel belangrijk geweest dat de hand beschermd werd, want als de vijand je hand verwondde kon je niets meer doen. Een Duitse graaf ontwikkelt een stootplaat op het zwaard die de hand bijzonder goed beschermde tegen houwen en stoten. Deze zwaarden kregen de naam van de 'uitvinder'. Hoe heten deze zwaarden?

Zwaardvechten heet tegenwoordig schermen. Sinds 1896 is het een olympische topsport geworden. De gevechtssporter moet zich aan heel veel regels houden en er zijn allerlei kledingvoorschriften. Maak een werkstuk over deze tak van zwaardvechten, het schermen. Kijk of er een sportschool bij jou in de buurt is waar je informatie kunt krijgen of benader de Koninklijke Nederlandse Algemene Schermbond (KNAS) voor meer informatie. Vertel je klas wat je te weten bent gekomen.

Eten was een belangrijke bezigheid van de rijken aan het eind van de middeleeuwen. Er zijn verschillende deftige maaltijden getekend en geschilderd. Daardoor weten we wat meer van de voedingsgewoontes van de edelen in die tijd.

Wat er precies gegeten werd en hoe het bereid moest worden, is nergens opgeschreven. Dat kwam omdat de koks toch niet konden lezen. De meeste recepten werden mondeling doorgegeven. Kookboeken verschenen pas na de middeleeuwen.

Toch weten we wel ongeveer hoe een maaltijd eruit zag. Op de oude afbeeldingen zien we koningen en gasten staan en zitten rond prachtig gedekte en rijk gevulde tafels. Op de tafels staan gouden en zilveren schalen, borden en bekers te glimmen in het licht van de vele kaarsen. Bedienden rennen af en aan met diverse gerechten.

Het meeste eten werd met lepels en messen naar binnen gewerkt. Vorken had men nog niet. Maar met de handen eten kon ook chic zijn. Dan moest het wel op de volgende manier gebeuren: *Neem het voedsel tussen duim, wijs- en middelvinger en breng het vervolgens op een stuk brood naar de mond.* Verfyndere tafelmanieren dan dit kenden ze toen nog niet. Die werden hier pas gewoonte toen de kruisvaarders weer naar Europa terugkwamen. De kruisvaarders hadden bij de Arabieren een verfijnde levenswijze leren kennen die hier een voorbeeld werd voor edellieden.

Als je niet veel weet van middeleeuws voedsel, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je geleerd hebben dat er een groot verschil was tussen het voedsel van arme en rijke mensen. Ook het drankgebruik komt aan bod.

Gewone mensen werden maar zelden etend of drinkend afgebeeld. Op deze twee prenten zie je gewone dorpsbewoners. Je kunt op de linker prent de rijken en op de rechter prent de armen zien.

Je kunt je nauwelijks grotere verschillen voorstellen. Bekijk de prenten goed en beantwoord de vragen.

Wat krijgt de rijke baby te eten?

Wat krijgt de arme baby?

Wat hangt er boven de haard van de armen?

Wat hangt er bij de rijken boven de haard?

Hebben de arme mensen huisdieren?

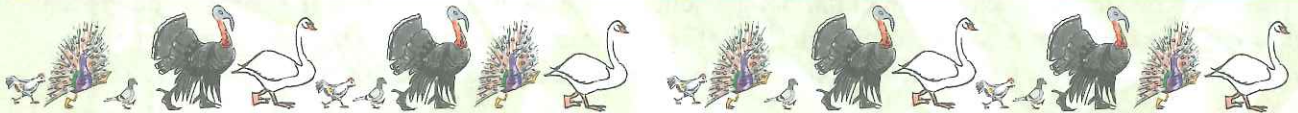
Waar zou jij aan tafel willen zitten als je uitgenodigd werd?

Het bereiden van de maaltijd gebeurde in de middeleeuwen boven een open vuur, op de grond of in de haard. Eenpansgerechten waren op die manier het gemakkelijkst te bereiden en ze waren daarom populair. In elk huis hing aan een *haal* wel een metalen kookketel voor min of meer vloeibare gerechten. Noem eens een gerecht dat in die pot/pan gemaakt werd. _____

Balkenbrij was een middeleeuwse delicatessen. Waaruit bestond dit gerecht? _____

De kloosters en kastelen hadden naast vuren waarin gekookt werd ook een oven waarin ze brood baktten. De rest van de bevolking was aangewezen op gemeenschappelijke ovens of kocht brood bij de bakker. De bakkers gebruikten eerst alleen meel van gerst en spelt. Haver en rogge werden pas vanaf de veertiende eeuw in ons land verbouwd. Toen kon er veel meer brood gebakken worden. Maar het brood werd heel anders gegeten dan nu. Hoe werd het brood gebruikt? _____

Bekend is dat er geweldige schranspartijen plaatsvonden. Feestmalen werden eigenlijk alleen voor de rijken georganiseerd. Maar er is een document bewaard gebleven van een bakker in Augsburg die voor het bruiloftsmaal van zijn dochter twintig ossen, negenveertig geiten, vijftienhonderd stuks gevogelte, zestien kalveren, vijftien negentig varkens en vijftien kalkoenen liet aanrukken. Welk gevogelte werd er gegeten in de middeleeuwen? _____

Aan het hof zaten mannen en vrouwen niet aan een tafel. Pas in de loop van de elfde eeuw kwam daar verandering in. Er kwamen toen ook voor het eerst regels hoe je je moest gedragen aan tafel. Omdat er nog veel van gemeenschappelijke borden werd gegeten en uit gemeenschappelijke bekers werd gedronken was dat ook noodzakelijk. Veel verslagen van feesten eindigen met de zinsnede: 'Tenslotte was iedereen dronken...' Wat werd er zoal gedronken door de middeleeuwen, arm en rijk? _____

Werd er naast wijn en bier ook nog andere sterke drank gedronken? Jenever bijvoorbeeld? _____

Zoek het schilderij *Het Narrenschip* van Hiëronymus (Jeroen) Bosch (1450-1516) eens op. Hij schilderde dit aan het eind van de middeleeuwen. Wat is er te zien op dit schilderij? _____

In de zesde eeuw had de paus een lijst opgesteld van gedrag dat niet goed gevonden werd: de zonden. Drankmisbruik en vraatzucht werden zelfs als een hoofdzonde gezien. Twee eeuwen daarvoor, al vanaf de vierde eeuw, had de paus aan de gelovigen een speciale vastendag, de vrijdag, aangewezen waarop er alleen maar vis mocht worden gegeten. Wat is een vastendag? _____

Het maakte niet uit of je arm of rijk was, maar alle gelovigen moesten één keer per jaar streng vasten, dus helemaal geen vlees, zuivel of eieren eten. Ze mochten ook geen alcohol drinken. Die vastenperiode werd met een groot kerkelijk feest afgesloten. Welk feest? _____

Veel katholieken houden zich nu nog steeds aan de vastenregels.

Hoe heet de feestperiode die aan de vasten voorafgaat? _____

Hoeveel dagen duurt de vasten? _____

Op welke dag begint de vastenperiode? _____

Alleen rijke mensen konden vroeger aan prachtig gedekte tafels zitten. Nu kan iedereen de tafel mooi maken. Net als in de middeleeuwen is vooral het paasontbijt in heel veel gezinnen nog steeds bijzonder. Ontwerp een paasontbijt. Bedenk eerst wat je daar allemaal voor nodig hebt. Denk aan de aankleding, het servies, de menukaart, de activiteiten, het eten en drinken. Verzamel dan in tijdschriften en op internet zoveel mogelijk plaatjes, die jouw ideeën laten zien en maak een mooie sfeercollage, een *moodboard*, van jouw paasontbijt.

HEKSEN

Aan het eind van de middeleeuwen, in 1482, werd er in het stadje Oudewater in het Waaggebouw een nieuwe weegschaal geplaatst, waarop niet alleen goederen maar ook mensen konden worden gewogen. Tot ver buiten ons land werd dit bekend. Van heinde en ver kwamen mensen daar naartoe om mannen en vrouwen, die bestempeld werden als heks, officieel te wegen.

Aan de weegceremonie ging een onderzoek vooraf of de 'beschuldigde' geen gewichten op het lichaam had verborgen. De vrouwen werden door de stedelijke vroedvrouw onderzocht en de mannen door de stadsbode. Schoenen en bovenkleding van de beklaagde moesten worden uitgetrokken.

De vroedvrouw en de stadsbode moesten een eed van betrouwbaarheid afleggen voor zij aan de slag mochten. De burgemeesters en schepenen waren er als getuige bij. De stadssecretaris schreef alles zorgvuldig op: eerst een zo nauwkeurig mogelijke persoonsbeschrijving van degene die gewogen werd en dan het weegresultaat.

Je had geluk als er op je certificaat kwam te staan: *het gewicht accordeerde met de natuurlijke proporties des lichaams*. Als de stadssecretaris schreef dat het gewicht *niet accordeerde*, dan moest je voor je leven vrezen. Een weging in Oudewater was betrouwbaar. Het officiële certificaat van Oudewater gold in de late middeleeuwen zowel in het binnenland als in het buitenland als hoogste bewijs dat je geen heks was.

Als je niet veel weet van de geschiedenis van de hekserij, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Je zult na het beantwoorden van de vragen meer informatie hebben gekregen over een bizar verschijnsel, heksenvervolging, die wel tot de achttiende eeuw heeft voortgeduurd en waarbij veel onschuldige mensen het slachtoffer van zijn geworden.

Bijgelovigheid was heel normaal in de middeleeuwen. Als de oogst was tegengevallen of als er een onverwacht sterfgeval was, konden de mensen dat moeilijk begrijpen en accepteren. De mensen zochten al snel een oorzaak of een 'schuldige'. Die schuldige was de duivel. Men vertelde elkaar dat de duivel in levende lijve kon verschijnen en dienaressen had: heksen. Waaraan kon je een heks herkennen?

Men dacht dat heksen op bezems door de lucht konden vliegen. Een synoniem voor heks is *helleveeg*. Noem eens een aantal synoniemen voor heks.

De mannelijke tegenhanger van de heks was de weerwolf. Dat was zelfs in de middeleeuwen al een eeuwenoud geloof. De Germanen kenden het begrip al. Hoe komt men aan de naam weerwolf?

De beroemde theoloog Thomas van Aquino (1224-1274) was de eerste die over het heksengeloof schreef. Hij geloofde dat er een samenspel was tussen sommige mensen en de duivel. Hij noemde dat het allerverschrikkelijkste wat op aarde bestond: omgaan met de duivel. Hij zag in allerlei rampen en onheil het werk van 'assistenten van Satan'. Waren er nog andere mensen dan deze theoloog die in heksen geloofden?

Toen het heksengeloof bijna een epidemie werd, maakte de kerk korte metten met personen die als heks of weerwolf werden aangewezen. Zelfs bij het kleinste vermoeden en bij het minste roddelbericht kon een heksenproces beginnen. De aanklager hoefde zijn naam niet eens bekend te maken. Een anoniem briefje met een naam van de heks erop was voldoende. Zo weten we dat er iemand is geweest die meer dan tweehonderd heksen 'geleverd' heeft aan de heksenrechters. Waarom hoefde je je naam niet te noemen als je iemand beschuldigde van hekserij?

Om zeker te kunnen weten of een beschuldigde wel een heks was, kon men allerlei proeven doen om het bewijs van schuld of onschuld te leveren. Een van de proeven was de waterproef. Het slachtoffer werd aan een touw gebonden en in het water gegooid. Als de 'heks' zonk, dan was ze onschuldig. Bleef ze drijven, dan bleek de schuld overduidelijk. De verdachte had dan weinig of geen gewicht en was dan ook in staat om te kunnen vliegen. Waarom is de waterproef een oneerlijk proces?

Een andere proef om te bewijzen of iemand heks was, was de weegproef. Het merkwaardige was dat ook deze proef bijna altijd in het nadeel van de beklaagde uitpakte. Keizer Karel V ontdekte uiteindelijk hoe dat kwam: er werd vals gespeeld door de schout en de geestelijken. Maar hoe deden ze dat?

De meeste heksenprocessen eindigden met de verbranding van de 'schuldige'. In Utrecht kwam eens een heel gezin op de brandstapel. Tijdens het 'eerlijke' proces dat daaraan voorafging, was de voornaamste beschuldiging dat ze in Amersfoort als katten poot aan poot met elkaar en met de duivel hadden gedanst. En...wat denk je, er waren getuigen, die dat zelf hadden gezien: het bewijs werd onomstotelijk geleverd! Geloof jij dat? Ja/nee, want

Katten waren al eeuwenlang in verband gebracht met hekserij. Wat had dat voor gevolg?

Sprookjes over heksen zijn er genoeg. Je kent vast wel Hans en Grietje, Sneeuwwitje en Rapunzel, om maar een paar voorbeelden van sprookjes met een boze heks in de hoofdrol te noemen.

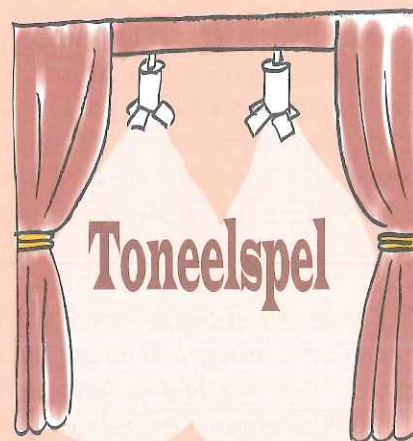
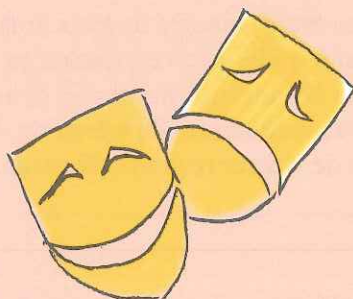
Ook in volkslegendes komen kwaai heksen voor, zoals in het Noord-Hollandse verhaal *De heks van Naarden*. De legende vertelt dat een heks zich regelmatig als zwarte kat vermomde en twee jonge kinderen betoverde. De ouders kregen advies van een 'duivelsdeskundige' uit Amersfoort en daardoor liep alles weer goed af. Op het eiland Ameland wordt een legende verteld van de heks Rixt. Zoek het verhaal eens op en schrijf het kort op.

In de middeleeuwen dacht men dat heksen toverdrankjes maakten. Hier heb je zo'n toverdrank. Maak het voor jezelf of voor iemand die je leuk vindt. Misschien kun je hem/haar hiermee betoveren. Je hebt nodig: glazen, sinaasappelsap, groene limonadesiroop, een pot kersen, cocktailprikkers, rietjes met heks op bezem eraan, suiker.

Leg een beetje suiker op een plank of plaat en giet daar een klein scheutje siroop doorheen. Zet de glazen er omgekeerd in. Keer de glazen weer om en doe er sap in zonder het randje te raken. Dan wat siroop erbij doen. Prik wat kersen aan prikkers en steek ze zo in het glas dat ze aan de rand blijven hangen. Je 'heksendrank' is klaar. Nu maar afwachten of het echt werkt. Proost!

Lachen

In de middeleeuwen was er geen tv, computer of een bioscoop om naar films kijken. Er bestonden ook maar weinig boeken. Die waren met de hand overgeschreven en dus heel duur. Verhalen werden daarom mondeling doorgegeven. Niet in schouwburgen, want die bestonden nog niet, maar in de open lucht, op de kermis.

Op een boerenkermis gaf het volk zich over aan eten, drinken, dansen, vrijen, koken, muziek maken en vechten. En daar werd ook een *sotternie* opgevoerd. Midden op dit schilderij van een boerenkermis zie je dat een grote groep mensen naar een sotternie kijkt.

Het toneel is van planken gemaakt die op tonnen rusten. Je ziet er ook een 'kleedkamer', want er hangt een doek, rond vier palen gespannen. Er kijkt iemand overheen. Op het voorste gedeelte dat naar de herberg gekeerd is, heeft de voorstelling plaats.

Die voorstelling zie je ook op het schilderij van Pieter Balten. Hij heeft dezelfde sotternie geschilderd. De toneelscène is afkomstig uit de klucht *Een cluyte van Playerwater* en is een van de oudste sotternieën uit de Nederlanden. De tekst is te vinden in een handschrift uit 1410.

In *Een cluyte van Playerwater* bedriegt een vrouw haar man met een pastoor. Om een aantal dagen van hem af te zijn, stuurt ze hem om een boodschap op zoek naar het niet bestaande *playerwater* (*fopwater*) dat haar zogenaamd kan genezen van een ziekte. Onderweg ontdekt de echtgenoot dat hij wordt bedrogen en keert terug naar huis, verstopt in de mand van een handelaar. Daarna betrapt hij zijn vrouw op heterdaad.

Als je niet veel weet van middeleeuwse toneelvoorstellingen en sotternieën, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Je zult leren dat een sotternie een kort toneelstuk was dat na een serieus toneelstuk werd opgevoerd. Door goed te kijken naar de schilderijen ontdek je zelf dat de mensen op de boerenkermis best nog wel een lesje 'goede manieren' konden gebruiken.

De Romeinen speelden al toneel, maar toe zij uit ons gebied vertrokken, verdween ook het toneelspel. Pas in de loop van de dertiende eeuw werd het weer uitgevonden. Rond 1350 werden in Brabant vier 'abele spelen' geschreven. Wat betekent *abel*?

Deze abele spelen waren de eerste toneelstukken uit de gehele West-Europese letterkunde. En ze bleven heel lang de enige stukken! Wat zijn de titels van de vier abele spelen uit ongeveer 1350?

De toneelvoorstelling op de middeleeuwse kermis begon altijd met een abel spel en daarna kwam de sotternie. Wat was het verschil tussen deze twee kunstvormen?

Pas in de vijftiende eeuw werden er weer nieuwe toneelstukken geschreven zoals *Een cluyte van Playerwater*. Veel van de middeleeuwse kunst en cultuur was bedoeld om de mensen op te voeden en goede manieren te leren. Het was niet alleen bedoeld als vermaak maar ook tot lering. Wat leerde men van *Een cluyte van Playerwater*?

In *Een cluyte van Playerwater* wordt de hoofdpersoon op de terugweg in een mand vervoerd op de rug van een handelaar. Hiëronymus (Jeroen) Bosch maakte rond het jaar 1500 een schilderij van zo'n handelaar met een mand op zijn rug. Zoek deze afbeelding eens op en print hem uit. Hoe heet dit schilderij?

Als je goed kijkt naar het schilderij dan zie je in de deuropening van het huis op de achtergrond ook twee zoenende mensen. Het zouden zomaar de vrouw en de pastoor uit de *cluyte van Playerwater* kunnen zijn. En in de mand op de rug kan heel goed een persoon verstopt zitten. Welke uitdrukking kennen we nu nog steeds in het Nederlands, die met de middeleeuwse handelaar uit *Een cluyte van Playerwater* te maken heeft?

Je hebt geleerd dat in sotternieën ruwe grappen en grollen werden gemaakt, waarbij de man het zielige sulletje was, dat bedrogen werd en de vrouw was vaak een akelige stiekeme kattenkop, die vals speelde. Bedenk en schrijf zelf ook eens een sotternie. Verzin een situatie waarin drie hoofdpersonen spelen, waarvan er één bedrogen wordt. Kies als titel van je sotternie bijvoorbeeld één van de uitspraken: "Wat er ook gebeurt, altijd blijven lachen." of "Ik heb ook altijd pech, ze moeten ook altijd mij hebben." Misschien weet je zelf nog wel een leukere titel. Oefen je sotternie met wat klasgenoten en voer het op voor de rest van de klas.

21 Erfgooiers

Bewakers
van het
landschap

Ergens halverwege de tiende eeuw werd de basis gelegd voor de erfgooiersorganisatie. Het systeem ontstond toen graaf Wichman (952-973) van Hamaland en de Veluwe, het gebied Nardinclant aan een vrouwenklooster weggaf. Graaf Wichman had dat klooster en de abdij zelf gesticht. Er woonden allemaal adellijke dames. Ze noemden het een *stift*, een *jufferenstift*. Liutgard, de dochter van de graaf, werd de eerste leider van het klooster, de *abdis*.

Het gebied Nardinclant bestond uit prachtige weilanden en mooie heidevelden. De boeren die in het gebied werkzaam waren, kregen soms ook een klein stukje eigen land. Maar de meeste boeren waren een soort slaven. Zij werkten van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. De opbrengsten van het land moesten zij aan het klooster geven.

In 1285 kreeg Floris V (1254-1296) het stuk land, dat we nu Het Gooi noemen, in eeuwige erfpacht van de abdij. Dat betekende dat hij de baas werd over het gebied. Naast vruchtbare grond bestond het gebied uit bos, heide en stuifzand. Hij mocht ermee doen wat hij wilde.

Floris gaf de boeren die er woonden het recht om de gronden samen te gaan gebruiken. Zij verenigden zich toen in een organisatie, een marke-organisatie. Zij legden daarin vast dat de gronden niet alleen gebruikt, behouden en beheerd moesten

worden, maar ze wilden de gronden ook exclusief voor zichzelf houden: geen vreemde mocht nog ooit op de gronden komen.

Erfgooiers vinden we alleen in het zuiden van de provincie Noord-Holland en nergens anders. Deze boeren zorgden ervoor dat de natuurgebieden in Het Gooi nu nog bijna hetzelfde zijn als in de middeleeuwen.

Als je niet veel weet van de bijzondere manier waarop de boeren in Het Gooi hun land bewerkten en bewaarden voor het nageslacht, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Je zult na het beantwoorden van de vragen geleerd hebben dat deze erfgooiers met hun manier van omgaan met de natuur een prachtig stuk natuur hebben veiliggesteld voor toekomstige generaties.

Wichman IV was graaf van Hamaland en de Veluwe. Hij had twee dochters. Hij gaf het Nardinclant aan een stift en benoemde zijn dochter Liutgard tot abdis. Hoe vond zijn andere dochter dat?

Floris V werd in 1256 op tweejarige leeftijd graaf van Holland en Zeeland. Hoe oud was hij toen hij het Nedersticht, met het Nardinclant (Het Gooi), in pand kreeg? Van wie kreeg hij dat in pand?

Erfgooiers kregen al in de middeleeuwen het recht van gezamenlijk gebruik van grond. Dat recht ging van vader op zoon. De gooiers verenigden zich toen in een marke-organisatie. De marke was gezamenlijk eigendom van de boeren. Ze spraken af dat elke boer een afgesproken deel mocht gebruiken voor landbouw en op een afgesproken deel zijn kudde kon laten weiden. De bossen en de heide moesten ze gezamenlijk beheren. Het aandeel dat elke erfgooiër kreeg in de organisatie, had een naam. Welke?

De akkers in Het Gooi werden *engen* genoemd. Er lagen om de engen heidevelden, hooigronden, weidegronden, bossen, venen, woeste gronden (moerassen en dergelijke) en *waranden*. Wat is een warande?

De heide diende voor de schapenteelt. De schapen sliepen bij slecht weer en 's winters in de schaapskooi. Daar leefden ook de herders die met de schapen de heide overtrokken. Waren de schapen eigendom van de schaapherder?

Er is heel veel strijd geleverd om de oude eigendomsrechten van de erfgooiers. Mensen van buitenaf probeerden regelmatig stukken land van de boeren te onteigenen. De eenvoudige erfgooiers meenden steeds dat ze in hun recht stonden als ze tegen de overheid of tegen edelen hun recht verdedigden. Die rechtsstrijd heeft ze wel een bijnaam opgeleverd. Welke?

In Het Gooi ontstonden vijf dorpen en een stad. Samen vormden ze de Vergadering van Stad en Lande van Gooiland: de erfgooiersvereniging. Zoek eens op de kaart welke steden en dorpen er waren verbonden in de erfgooiersvereniging?

De erfgooiers beheerden ook eeuwenlang een deel van het water van de Zuiderzee. Toen de Vereniging Natuurmonumenten werd opgericht in 1906, kocht zij hier als eerste een stuk van het gebied van de erfgooiers om het te beschermen. Het is nu het oudste natuurreservaat van Nederland. Hoe heet dit natuurreservaat en wat is er nu nog zo bijzonder aan?

Omdat de erfgooiers zo goed zorgden voor de natuur, bleef het gebied prachtig bewaard en heel authentiek. Dat ontdekten ook een groep kunstschilders aan het eind van de negentiende eeuw. Zij gingen massaal in Het Gooi werken. Zij schilderden de erfgooiers en hun natuur en correspondeerden veel met elkaar. Zo weten we nu nog heel veel van oude erfgooiers en hun landbouwgebied, de herders en de engen. Hoe wordt de schildersstijl genoemd die hier in dit gebied ontstond? Noem eens een aantal namen van schilders die bij die groep horen.

Zoek van de schilder Anton Mauve (1838-1888) een heidelandschap met schapen en een herder en print die uit. Er is een kleur naar de schilder genoemd, de kleur mauve, omdat Mauve die kleur veel gebruikte voor de heidevelden. Welke deel op dit schilderij, dat typisch is voor het Gooise landschap, is mauve?

In welke plaats woonde en werkte Mauve?

Het typische Gooise landschap, het middeleeuwse gebied Nardinclant, is grotendeels intact gebleven dankzij de erfgooiers. Nu wordt het gebied beheerd door het Goois Natuurreservaat. Ook de vrijwilligers van de Werkgroep Landschapsbeheer Nardinclant zijn actief met natuurbeheer. Zij organiseren verschillende leuke werkdagen. Geef je ook eens op voor zo'n natuurwerkdag bij Nardinclant. Als je te ver weg woont, zoek dan eens bij jou in de buurt of er ook een natuurgroep is waar je een dag kunt meehelpen aan het beheer van de natuur en het landschap in jouw omgeving.

Dit is een schilderij dat boven een altaar heeft gehangen. We noemen het daarom een altaarstuk. Het komt uit een kapel van de Bourgondische hertogen die van 1363-1477 ook over een deel van ons land regeerden. De hertogen waren heel belangrijk voor de kunst in hun tijd. Zij gaven de kunstenaars belangrijke en kostbare opdrachten.

Dit altaarstuk is geschilderd door Melchior Broederlam. We weten niet precies wanneer Melchior is geboren en waar en wanneer hij is gestorven. Maar we weten wel wat hij allemaal heeft geschilderd tussen 1381 en 1410. En we weten ook dat hij al met olieverf schilderde. Dat was nieuw. Melchior was een vernieuwer in de kunst.

Na Melchior Broederlam kwamen er nog heel veel vernieuwers in de kunst in het Bourgondische paleis werken. Ze zijn bekend onder de naam Vlaamse Primitieven.

Als je nog niet veel weet van de kunst uit de Bourgondische tijd, is deze (zoek)opdracht geschikt voor jou. Je zult na het opzoeken en beantwoorden van de volgende vragen veel over de Bourgondische tijd en de kunst van het Bourgondische hof te weten zijn gekomen.

Teken een kaartje van Europa en geef daarop het rijk van de hertogen van Bourgondië aan. Geef met telkens een andere kleur de uitbreiding van het hertogdom vanaf ongeveer het jaar 900 aan. Schrijf er duidelijk de namen van de belangrijkste steden in. Heb je ook de hoofdstad gevonden? Hoe heet de hoofdstad?

Hoe heetten de Bourgondische hertogen die vanaf ongeveer 1350 tot 1500 ook over ons land regeerden?

Maak een grote tijdbalk. Begin bij het jaar 1350 en ga door tot 1500. Geef met verschillende kleuren duidelijk aan wanneer een Bourgondische hertog leefde. Zoek er ook een afbeelding van de hertog bij, print die uit en plak hem erbij.

In de hoofdstad van het hertogdom lieten de hertogen een groot paleis bouwen. Zoek eens een afbeelding van het paleis en print die uit. De toren is vernoemd naar wie?
Wonen er nog hertogen of heeft het gebouw een andere functie?

Bij de stadspoort in Dijon werd een klooster gebouwd. In dat klooster kwam een kapel waar de hertogen begraven zouden worden als ze gestorven waren: een mausoleum. Er stond ook een altaar in het mausoleum. Het schilderij dat boven het altaar hing, het altaarstuk, heb je boven aan deze opdracht gezien. De schilder van dit altaarstuk, Melchior Broederlam, was in dienst bij de Zuid-Nederlandse hertog van Male. Zoek eens uit hoe hij in dienst kwam bij de Bourgondische hertogen?

Maak een duidelijke kopie van dit altaarstuk. Op het altaarstuk zie je vier aparte scènes. Plak de afbeeldingen op een groot vel en schrijf de bijbehorende verhalen erbij. Verzamel over elk van die verhalen nog meer afbeeldingen van andere kunstenaars uit diverse tijdsperiodes en plak die erbij.

Kant-en-klare verf bestond niet in die tijd. Schilders kochten of maakten pigmenten en mengden die tot een papje. Zo konden ze ermee schilderen. Schilders gebruikten eidooier met water vermengd om de pigmenten te binden. Hoe heet dit mengsel van eidooier en water?

Melchior Broederlam gebruikte als eerste schilder olie om zijn kleuropigment te binden en te mengen. Dat was nieuw. Niemand was nog op dat idee gekomen. Toch wordt zijn naam nooit genoemd als uitvinder van de olieverf. Weet je wie steeds genoemd wordt als de uitvinder van de olieverf?

Na Melchior Broederlam kwamen er nog heel veel vernieuwers in de kunst in het paleis werken. Het waren bijna allemaal Zuid-Nederlandse kunstschilders. Ze werden bekend onder de naam Vlaamse Primitieven. Noem een aantal Vlaamse Primitieven.

Zoek nu van elk van deze kunstschilders een schilderij van de *Annunciatie* (aankondiging van de geboorte van Jezus door de engel). Plaats de afbeelding in een PowerPoint. Schrijf de namen van de schilders en juiste jaartallen erbij.

Let goed op Maria op de schilderijen. Schrijf erbij wat zij doet. Soms is ze spinnend afgebeeld, soms lezend en later alleen devoot buigend. Welke bloemen staan er bij Maria?

Tegenwoordig hoef je verf niet meer zelf klaar te maken. Olieverf is gewoon in tubes te koop. Maak net als Melchior Broederlam een olieverfschilderij. Kies daarvoor een klein deel van de afbeeldingen op het schilderij van Melchior Broederlam en vergroot dat enkele malen uit. Breng de tekening over op een plankje en kleur het in met olieverf. Kies totaal andere kleurnuances dan Melchior gebruikte. Laat het heel lang drogen en bestrijk het dan met vernis voor een mooie glans.

Foto's

- Pagina 11: Fibula van Dorestad © fotografie Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
Pagina 20: Tapiz de la creación © Catedral de Girona
Pagina 33: Ziekenzaal van het Sint-Janshospitaal te Brugge - Jan Beerblock; Stedelijke Musea, Brugge © Lukas - Art in Flanders VZW
Pagina 34: Liduina van Schiedam © Museum Catharijneconvent, Utrecht
Pagina 42: Een opvoering van de klucht 'Een cluyte van Playerwater' op een Vlaamse kermis - Pieter Balten © Rijksmuseum, Amsterdam
Pagina 45: Zuiderheide, Laren © GNR, Jaap Vlaanderen
Pagina 46: Retable de la Crucifixion - Melchior Broederlam; photo: François Tay © Musée des Beaux-Arts de Dijon

Deze uitgave is met de grootst mogelijke zorg samengesteld. Bij verwerving van de foto's heeft de uitgever zoveel mogelijk getracht rechthebbenden te achterhalen. Zij die menen desondanks nog zekere rechten te kunnen laten gelden, kunnen zich tot de uitgever te wenden.

Illustraties

Beeldstormers/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

Vormgeving en lay-out

Beeldstormers/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

Eerste druk, eerste oplage 2009

© 2009 Uitgeverij Bekadidact, Baarn

ISBN 978 90 262 4246 5